

ÅRSHEFTE 2010

INNHALD

Eit brev frå Eva Sletto	4
Arild Mikkelsen: Olav Sletto og folkehøgskolen	6
Soga um Røgnaldfolket	14
(Kunstnarpresten Lars Silju)	
Eivind Berggrav: Erling Grønland	15
Alf Larsen / Olav Sletto	27
(Hva er stor diktning?)	
Utdrag frå artikkel av Inger Johanne Schüssler.	
Olav Sletto: Um Tyskland	28
(1914)	
Kåre Olav Solhjell:	48
Det ligg ein soldraum i det tyske folket.	

Eit brev frå Eva Sletto

I juli 2000 fekk Osvald Medhus dette brevet frå Eva Sletto. Det inneheld interessante opplysningar om den tida familien budde på Sørumsand og Olav Sletto var styrar på folkehøgskolen der. Osvald Medhus ynskjer å la medlemene i Olav Sletto-selskapet få del i dette brevet:

Oslo 21/7-00

Til Osvald Medhus
- i all enkelthet!

Ja, jeg sender her det stoffet jeg har samlet om Bj. Bjørnson. Det er like bra om Hallingdal har det. Det er så meget de vet fra før. Barbro vet også så meget; hun fortalte om tiden Anne gikk svanger, til mig.

Jeg synes det er vondt å høre om, - og Far da, som aldri snakket, eller skal jeg si fortalte, noen ting.

Jeg har sett Anne 1 gang. Jeg kom hjem med toget, fra skolen i Oslo. Hun var flott å skue i sin Hallingbunad. Jeg tenkte med engang på "Fru Inger til Østråt." Hun var kommet med 10-toget om morgenen og skulde reise tilbake til Oslo om aftenen. Jeg husker jeg syntes det var så rart, - for alle som kom til oss – overnattet, - vi hadde jo 2 gjesteværelser.

Efter dette kom det julegaver til far, fra moren.

Jeg kom – over, efter far's død, et takkebrev fra far – det var på riksmål, man skulde jo tro at han vilde skrevet på landsmål. Hvad har han ment med dette? Har det vært at han følte, - eller vilde ha en viss avstand – han kjente henne jo ikke.

Og hvad må Anne ha tenkt, der hun satt i en stue med 3 sovfagrunder og med et flygel i midten og med mors skrivebord, og så en bur-åpning inn til spisestuen – der var det også 2 litt mindre benker – anretning og et stort, stort spisebord. Og far hadde sitt eget store bibliotek. Med bøker på alle vegger – da vi skulde flytte fra Årnes på Romerike til Sørumsand hadde vi 3 jernbanevogner med fars bøker. Så han var en meget belest mann. Han hadde dessuten en stor bod i kjelleren også til sine bøker, manus – alt han gjemte på!

Far elsket turer og vi gikk minst 2 turer hver dag.

Det var ikke bibliotek på Sørumsand så far besøkte Bokhandler Wølner og lånte bøker

av ham. – Først lånte han, og så leste han bøkene og så betalte han de han beholdt

Vi hadde en deilig stor Linneallè, 400 m. lang, som gikk fra skolen, som lå nede ved Glomma og opptil hovedveien og stasjonen. Der var 2 trær som så ut til ikke å klare sig og fylkesgartneren vilde ha denne bort og plante nye, det var særlig et som var elendig. Men far sa at nu måtte vi stoppe hos treet og snakke med det – og hver dag når far kom fra postkontoret, når været tillot det, slo han sig ned og leste avisene, gjennomgikk han posten der.

Så en dag kom han og spurte henrykt ”Har dere sett treet. Karin, i dag tar vi med oss en termos og litt kaker, så setter vi oss hos treet” – og det gjorde vi – og mor sa ”det er virkelig små knupper kommet. Hva sier fylkesgartneren nu”, og fylkesgartneren kom utpå sommeren og ble ganske forskrekket. ”Nei, dette er utrolig, det var jo ganske dødt i fjor og nu – det kommer til å klare sig. Det er et under.” –

Ja, sier far, det er et under, det er mangt i verden vi ikke forstår.

Sørumsand hadde heller ikke kirke – den lå i hovedsognet Sørum. Men vi kunne se den, tårnet som raget over tretoppene og skapte stemning.

Juleaften var årets store høydepunkt. Far var da den som bestemte. – Vi hadde ordre om å stille ferdigkledd i spisestuen kl ½ 5. Alt var ferdig, treet på plass, ferdigpyntet lille juleaften. Bordet dekket. I spisestuen hadde vi et stort vindu, når det ble slått opp var det som en stor balkong. Og der stod vi alle sammen, Bjørn og Randi satt i karmen med Lena utpå taket – jeg bak Bjørn inntil veggen – Far stod bak mig og mor med Irene ved siden av far. – Der stod vi ganske stille. Vi fikk ikke lov å snakke, kirkeklokkene kimte; da fikk brusen fra trærne ved kirken, - Bringsfoss som buldret og skummet, før den forsvant under isen. Der stod vi, godt klædd, helt til 5 min på 5, da kom noen tunge – tunge slag fra kirkeklokkene, frem til presis kl. 5, da var julen ringt inn.

Så skulle vi gå til kaffebordet, som stod ferdig. Da ringer det på døren og far går for å åpne.

- Hver jul! Og der stod vår kjære snille vaktmester. Han var skolens brandvakt, og nu skulde han berrette for far. Han drakk kaffe med oss, satt ved Fars høyre side. Der lå det en liten gave til han fra skolen og far. Han var medlem av herredstyre og kunde alt om det som skjedde i bygda.

Far var utrolig aktet og æret på Romerike. Alle kom og skulde ha råd hos ham. Han var rene Kong Salamo. Jeg tror at tiden på Årnes og Sørumsand var nok den beste for far og mor. Og vi barna hadde det virkelig deilig. Det er så deilig luft der. Og så mange vann der, - med Glomma og Vorma, menneskene gjestfrie, gavmilde.

Jeg ser dårlig og dere forstår kanskje dårlig hvad som står her. Ta det med når dere kommer på et lite besøk, her. – Jeg skal nu ha en øyeoperasjon først.

Men vi holder kontakten og jeg skal orientere dere.

Hilsen Eva Bryde Sletto

Olav Sletto og folkehøgskolen,

av Arild Mikkelsen

Forfatteren Olav Sletto var lærer på Buskerud Folkehøgskole fra 1917 til 1923. Seinere blei han rektor på Romerike Folkehøgskole helt fram til krigen. Olav Sletto var en markant kulturpersonlighet i hele perioden fram til sin død i 1963. I alt rakk han å gi ut hele 44 bøker, essays, skuespill, men først og fremst romaner. De mest kjente er kanskje de selvbiografiske Per-bøkene om barndom og oppvekst i Hol, Røgnaldbøkene i fem bind om det store hamskiftet i Hallingdal, og Olver-bøkene, også disse med klare selvbiografiske referanser. Forfatterskapet til Olav Sletto har vel vært underkommunisert i norsk litteraturhistorie i mange år, men interessen for forfatterskapet hans har vært stigende de siste åra med oppretting av Sletto-selskapet i 2003 som viktig pådriver i arbeidet med å styrke interessen rundt dette forfatterskapet..

Olav Sletto fortjener en plass i persongalleriet rundt Heimtun, og det er grunn til å dvelde både ved selve lærergjeringa hans, ved synet han hadde på folkehøgskole, og ved forholdet han hadde til Olav Langeland. I den større historien om norske folkehøgskoler har også Olav Sletto en viktig plass, han arbeidet i skoleslaget i omlag 23 år, ved siden av arbeidet med sine mange bokutgivelser.

I litteraturen om Olav Sletto går det fram at folkehøgskolen har spilt en viktig rolle i livet hans ganske tidlig. Allerede vinteren 1902 – 1903 på Voss folkehøgskole fikk han oppleve styreren Lars Eskeland, en av de mest interessante og særpregede personene i norsk folkehøgskoles historie. Lars Eskeland gjorde et stort inntrykk på den unge Olav Sletto som knapt hadde vært utafør hjembygda si Hol, før han kommer til Voss. Oppholdet på Voss ser ikke ut til å være nevnt i noen av de selvbiografiske bøkene til Sletto, men Slettos biograf, Lars Reinton har funnet fram til følgende omtale av foredragene Lars Eskeland hadde om Grundtvig allerede andre dagen Olav Sletto var på skolen: «Etter foredraget gjekk eg tagall ut og kom smått i senn til meg sjølv att. Det heile hadde vore mektig. - Det levande ord bore fram av ein stor kunstnar. - Eg hadde han som norsklærer. Det var ei mystisk innleving i morsmålet dei timane han heldt. Han gav meg ei kjensle av norsk mål som aldri har kome burt frå meg».

Dette er et interessant sitat. Olav Sletto blei mest fascinert av språket, av det muntlige eller av selve det levende ordet, kanskje ikke så mye av innholdet. Det ser ut som Olav Sletto der og da blei målmann, men blei han også grundtvigianer? Også seinere nevner Sletto Lars Eskeland som en som framfor alt vakte språkfølelsen i ham. I 1916 skriver han en julehilsen til Voss folkehøgskole der han gir meget rosende omtale til Lars Eskeland for Eskelands foredrag om historie og litteraturhistorie, og for han religiøse syn. Det siste er også interessant siden Lars Eskeland seinere blei katolikk, og av den grunn

måtte gå av som styrer på skolen etter en dramatisk debatt i Stortinget der skolen var i ferd med å miste statstilskuddet på grunn av styrerens konvertering. Kommentaren om det religiøse synet til Eskeland sier kan hende noe om Slettos tolerante og grunnleggende økumeniske holdning til kristendom.

Historien om hvordan Olav Sletto endte opp som lærer på Heimtun er grundig referert av Lars Reinton i boka om Sletto. På lærerskolen på Notodden fikk han Severin Eskeland som lærer, og han rådet Olav Sletto til å satse på å bli lærer i folkehøgskolen, sammen med arbeidet som forfatter. Sletto sjøl ønsket å komme seg inn i folkehøgskolen, men for å makte dette arbeidet trengte han mer utdanning. Han måtte reise til Askov Højskole i Danmark som var Nordens ledende folkehøgskole. Her skulle han lese mer historie og språk, samt sette seg inn i grunnleggende folkehøgskoleideer. Før han reiser til Danmark treffer han Olav Langeland som høsten 1908 var amtsskolelærer i Sande. Sletto reiser til Sande, snakker med Langeland som da var påtenkt som styrer for den planlagte Buskerud Folkehøgskole, og Olav Langeland skriver i et brev at Sletto vil være en «gild og høveleg medlærer».

Olav Sletto reiser til Danmark, han oppholder seg noen tid i København der han omgås med kjente forfattere og kunstnere, før han så reiser til Askov Højskole i november 1908. Det er påfallende at han i de selvbiografiske bøkene han seinere skrev, såpass kortfattet nevner oppholdet på Askov. Han blir der heller ikke så lenge, men reiser tilbake til København allerede i februar 1909 for å følge forelesninger på Universitetet, og gå på Statens lærerskole i København. Hva kan være grunnen til at han gjorde oppholdet på Askov så kort?

Jacob Appel var forstander på Askov når Olav Sletto kom til denne største folkehøgskolen i Norden. Appel ble seinere kulturminister, og fikk stor innflytelse i Danmark.. Holger Begtrup var en annen sentral dansk folkehøgskolemann, forstander på det som seinere blei Grundtvigs Højskole, og en meget brukt foredragsholder, også på folkehøgskolemøter i Norge. Han hadde nettopp kommet med sitt store verk «Det danske Folks Historie i det 19. århundrede» der han lanserer navnet folkelighetens århundre om dansk 1800-tall. Holger Begtrup hadde vært ansatt på Askov fra 1882, til 1895 og hadde da vært talsmann for et slags vitenskapsbasert syn på fagene, og hadde vært med på å åpne Askov for det man kunne kalle det moderne eller moderniteten. Samtidig stod han i klar opposisjon til Georg Brandes og hans kulturradikale prosjekt. Når Olav Sletto kom til Askov møtte han en svært spesiell folkehøgskole som stod midt oppe i en kulturdebatt av vidtrekkende konsekvenser. Holger Begtrup holdt også arbeiderbevegelsen og sosialdemokratiet på armlengdes avstand, men dette foregikk ikke uten omfattende debatt.. Det er grunn til å tro at Olav Sletto møtte disse debattene og denne kampen med både nysgjerrighet og åpenhet, samtidig som den kanskje ikke helt angikk ham.

Lærerne på Askov på denne tida hører med til de store personlighetene i dansk og norsk folkehøgskole, og Olav Sletto fikk møte også Poul la Cour, læreren i matematikk og kjemi som brukte norrøne myter i sin naturvitenskapelige undervisning. I tillegg selvsagt forstanderen Jacob Appell. Jacob Appel var den som gjorde at han fikk studere videre på Statens lærerhøjskole i København etter sitt korte opphold på Askov. Det er derfor noe gåtefullt at Olav Sletto ikke blei lenger på Askov. Kan det være at han ikke fant seg til rette med Askovs kamp mot Brandes og kulturradikalismen? Våren 1909 pleier nemlig Sletto mye omgang med kulturradikale kretser i København, og er også gjest hos Georg Brandes. Samtidig er det vanskelig å se at Olav Sletto på noe vis skulle identifiserer seg med det kulturradikale prosjekt i Brandes sin utgave. Samfunnskritikk gjennom å stille problemene under debatt var ikke det Olav Sletto kom til å skrive om i sine bøker.

Nyttår 1908 – 09 reiser Olav Sletto rundt på det danske bondelandet for å se nærmere på danske folkehøgskoler. Folkehøgskoletanken ligger der nemlig hele tida, han skriver brev til Olav Langeland, og håper på en stilling på Buskerud Folkehøgskole om skolen kommer i gang, og bevilgningene fra amtet kommer på plass. Når skolen så kommer i gang, er det likevel ikke plass til Olav Sletto på Buskerud Folkehøgskole, og grunnen er at han måtte reise fra Askov fordi han blei bedt om det. Han blei nærmest utvist av Jacob Appel: «Han rejste herfra fordi jeg ba ham derom. Grunden var hans Forhold til de unge Piger, som han rent ut hypnotiserede og kyssede». Lars Reinton refererer et brev fra Appel til Langeland der dette kommer fram. Olav Langeland hadde også fått diverse meldinger fra nordmenn som hadde vært sammen med Sletto i København at han hadde oppført seg høytflytende og arrogant. Langeland fikk etter hvert høre Slettos eget syn på denne «Askovrøra» som Sletto selv kaller det, og det kan virke som han ser saka mer fra Slettos side, men styret på skolen mente det ikke var bra at Sletto fikk stillingen med en gang, han burde vente et års tid. Slik gikk det ikke. Det ble hele sju år før Olav Sletto kom til Heimtun.

I den selvbiografiske boka «Per sjøl» får hovedpersonen Per fortalt en drøm. Det er bestemoren som gjenforteller en drøm som en bekjent Ingibjörg har hatt. Drømmen er slik: «Ho kom til eit hus på ein framand stad. So stort hus hadde ho aldri set i sin levedag, glas glitra i fleire rekkjor over kvarandre. Ho talde og kom fram til halvtridje tjue på eine langveggen. Då opne seg det eine glaset. Ein stor vaksen mann luta seg ut. Du må gå inn Ingibjörg. Her bur eg, og du må sjå koss eg har det! sa han. Då kjende ho deg at på ein blunk. - Dæ va du Per som budde dere, smålo bestemor». Med litt godvilje går det en å mene at Olav Sletto har fletta inn et framtidshåp om en folkehøgskole i denne drømmen. Et så stort hus må være en folkehøgskole, og Olav Sletto skulle i mange år nettopp ønske folk velkommen til et slikt hus..

Når Olav Sletto så endelig begynner på Heimtun i 1917, kommer han til en ganske veletablert skole med en staselig bygning og en styrer som har lykket i det meste. Skolen har godt rykte, god rekruttering, og etter datidas målestokk, solid økonomi. For Olav

Langeland må det ha vært en stor triumf å få Sletto som lærer. Han var en forfatter med mange bøker bak seg, han hadde vært elev på Voss og møtt Lars Eskeland, og ikke minst hatt et opphold på Askov og der hørt de største personlighetene i nordisk folkehøgskole. Å få en slik lærer måtte være en drøm for enhver folkehøgskolestyrer. Olav Sletto fikk en lei start i det praktiske livet i Fiskum. Han satte i gang med å bygge seg hus i Fiskum, like nedenfor jernbanestasjonen, men huset brant akkurat i det familien var i ferd med å flytt inn. Huset ble bygd opp igjen, det fikk navnet «Solfeng» og står der den dag i dag.

Mens Olav Sletto var lærer på Heimtun holdt han mange foredrag for elevene, og disse foredragene er sannsynligvis blitt bearbeidet og gitt ut i essaysamlingen «Geisli». Foredragene handler om det fagre, eller om estetikken. Helt fra første stund gjør Sletto det klart at han står i en platonsk tradisjon. «Det er straalen – vaare forfeder kalla det for Geisli – det er straalen me vil mana millom oss: Det fagre og det Gode! Straalen som kjem ovanfraa, etter det den hellenske tenkjar-skalden Platon meinte». Det fagre finnes for Sletto i naturen, i kunsten og menneskelig skjønnhet. Kunst vekker ikke bare glede, men også lengsel etter enda større skjønnhet. Bak dette synet ligger Platons begrep om eros, det som gjør et mennesket stadig lengter etter det gode og det skjønne. Det kunstsynet som Olav Sletto gir uttrykk for er for øvrig preget av harmoni, renhet og balanse, og han refererer til hellensk kunst og til italiensk renessanse. Han langer kraftig ut mot det han oppfattet som urein kunst, for eksempel sin samtids populære valsemusikk! Sletto er estetiker og klassisist.

Om disse foredragene har blitt holdt slik de er trykt i essaysamlinga, har Heimtunelevne virkelig fått noe å bryne seg på. Olav Sletto bruker ikke akademiske begrep, og trekker ikke innfløkte filosofiske linjer eller er akademisk bedrevitende, men han er krevende likevel. Hensikten med foredragene er klar, han vil gi elevene livsorientering gjennom å føre dem inn i kunstens verden slik at de kan finne seg sjøl. På dette punktet blir Sletto grundtvigianer av edleste merke når han sier: «Med alt mennesket leitar, so er det i botn og grunn einast seg sjølv det søkjer. Med alt det som det kann faa veta, samlar seg det vyrkje som det eingong kann bruke til aa tyde si eigi gaate». Her er det lett å merke at Sletto nesten direkte refererer til Grundtvigs syn på mennesket som et guddommelig eksperiment og som ei gåte. At Sletto har lest Grundtvig er det ingen tvil om, det går blant annet fram av et brev han skrev til sin venn forfatteren Alf Larsen.

Olav Sletto er ikke lett å putte i en enkel bås. Han føler seg bundet av den bondetradisjonen han har vokst opp i, men er samtidig opptatt av de største tankene i Europas kulturhistorie. I tida som lærer på Heimtun avslutter han et stort litterært verk i fire bind med stoff fra norrøn mytologi, og han begynner på sitt store verk med stoff fra antikken der tematikken er kristendommens framvekst og bakgrunn i Romerriket. Han skriver tre bind mens han er lærer på Heimtun, og fortsetter med fem bind til etter at han kom til Romerike. Dette er en arbeidsmessig kraftprestasjon av de store.

Synet på folkehøgskole, på pedagogikk og undervisning kommer fram i mangt og mye av det Olav Sletto har skrevet, selv om han ikke legger fram et samla folkehøgskolesyn i bøkene sine. Når hovedpersonene i den store romanserien Røgnald-bøkene presten Lars Silju møter klokkeren i bygda, viser det seg at klokkeren hadde vært elev på Sagatun folkehøgskole, og der møtte faren til Lars Silju. Fra Sagatun fikk klokkeren med seg tre Bibler; Folkelige Grundtanker av Chr. Bruun, Snorre og selve Bibelen, og det var Folkelige Grundtanker som holdt liv i klokkeren videre, forteller han. Klokkeren viser seg å være en patent venstremann. Lars Silju selv må derimot bekjenne at boka Folkelige Grundtanker ikke var lesestoff på universitetet i hans tid. Klokkeren sørger imidlertid for at Lars Silju får med seg Bruuns bok hjem. Med denne korte samtalen i boka streker Olav Sletto opp et kulturhistorisk bakland som er meget viktig. Klokkeren refererer både til Sagatun og Vonheim, han hadde sjøl vært elev på Sagatun, men det var Folkelige Grundtanker som hadde betydd mest for ham i ettertid.

Om disse to skolene Sagatun og Vonheim skal brukes som metaforer på to forskjellige linjer i norsk folkehøgskole, kan det virke som Olav Sletto befinner seg i spenningen mellom dem. Verdensmannen Sletto med referanser til antikkens Hellas og Italias renessansekunst, til Goethe, Schiller og Winckelmann hører mest hjemme på Sagatun der Anker og Arvesen holdt skole med et åpent kultursyn og med utpreget sans for det estetiske og den kunstneriske utsmykning. I sine mange lovtaler om bonden og bondens avgjørende betydning for norsk kultur og historie, er det Brunn og Folkelige Grundtanker som slår gjennom. Det samme gjelder synet på språket. Målmannen Olav Sletto ville opplagt latt seg fange inn av Bruuns argumentasjon om bruken av landsmål. Folk som traff Olav Sletto forteller om et møte med en mann i elegante klær, i svart sid frakk og bredbremmet hatt. De mulige aristokratiske og estetiske drag ved personligheten dette er uttrykk for, ville på den andre side neppe hatt særlig klaff med Bruuns vadmelsestetikk og kamp mot nytelsessyke, som han kalte det..

Når Olav Sletto var lærer på Heimtun arbeidet han med romanserien med tema fra antikken. På samme tid var han i harde kamper med Forfatterforeningen om stipendordningen. Man kan undre seg om hvordan en mann med slike ambisjoner litterært og kunstnerisk valgte å arbeide på en folkehøgskole. Svaret må ligge både i folkehøgskolens stilling og anseelse i samtida, og i Slettos dype respekt og sans for dette skoleslaget, og for folkeopplysning i det store og hele. Før han blei tilsatt på Heimtun, hadde Sletto vært svært aktiv som foredragsholder i de frilynte ungdomslagene, og var regnet som en meget dyktig foredragsholder. En viktig faktor i dette arbeidet var nok synet på bonden og bondekulturen som bærer av framtida for norsk kultur. I den merkelige boka Elveland som kom i 1924 har han sterke synspunkter på bondens stilling i samfunnet. Han skriver der om bonden: «Eg har gaatt no dag etter dag og vore vitne til denne uskrivne organisasjonen som bonden høyrer med i – uvetande: Han gaar der sin stille gang. Men han vaktar liksom over ein gamal lovnad mot jordi som federne gav i fordoms tid: Lovnaden um aa odle fedrelandet. Lovnaden um aa kalle maten fram or moldi». Han utdyper disse synspunktene lenger ut i boka, sammen med en lovtale over flatbygdene på Østlandet: «Når ein gaar og legg merke til bonden og hans gjerning paa garden aaret rundt, daa skynar ein at hans serdrag er pliktkjensla og tru paa arbeidet. Han eig dette som ein arva natur».

Kan hende aner vi et dobbelt spor hos Olav Sletto. Han er rotfestet i det norske bondesamfunnet, men er samtidig opptatt av klassisk kunst og de store perspektivene i Europas kulturhistorie. Dette førte ham til arbeidet i folkehøgskolen, og på Heimtun. Fiskum på denne tida var et bondesamfunn uten industri av noen art, men med en folkehøgskole med store ambisjoner. Dette burde vært et ideelt sted for en mann som Olav Sletto.

I «Elveland» har Sletto lagd et lite eventyr om en konge som anonymt reiser til en merkelig utdanningsinstitusjon for å oppleve det magiske som visstnok skal skje der. Om man skal plassere denne institusjonen i en slags sammenheng, må det være at dette er en fiktiv beskrivelse av Grundtvigs Gøteborgtanke om et Nordisk universitet der 300 lærere fra hele Norden skulle være ansatt. I skriftet «Om Nordens videnskabelige Forening» fra 1839 skriver Grundtvig: «Ved et saadant frit nordisk Universitet, hvis Sæde Regeringerne matte erklære for en Fristad, vilde kollegierne eller Museerne være delte mellom de historiske og fysiske Videnskaber, for at samle Kræfterne paa begge Sider til den stærkest mulige Anstrengelse og Vexelvirkning». Olav Slettos eventyrliknende beskrivelse av sin merkelige institusjon likner litt på denne grundtvigske fristaden, forskjellen ligger i at Grundtvig tenkte dette som et alternativ til de latinske universitetene som han kalte de fire daværende nordiske universiteter.. Folkehøgskolen skulle ifølge Grundtvig ikke ligge på samme sted som dette nye universitetet, mens Olav Sletto i sitt eventyr plasserer folkehøgskolen midt inn i helheten. For øvrig er eventyret til Sletto både morsomt og innsiktsfullt. Og det går an å trekke et folkehøgskolesyn ut av det: folkehøgskolen skal først gi næring til elevenes åndsliv, her blir det holdt foredrag om kunst, historie og litteratur, her er måltidsfellesskap og sosiale aktiviteter. At Grundtvig har ligget i bakhodet til Sletto kommer tydelig fram når han i eventyret beskriver at alle på skolen skal synge. Da synges nemlig «Et jevnt og muntert virksomt liv på jord» som Sletto har oversatt til nynorsk for at det skal passe inn i eventyret.

Olav Sletto skiller i et annet essay mellom kunnskap og lærdom. Kunnskap er en tilstand, en prosess, men lærdom er «verdfulle produkt tilført utanfraa». For Sletto er det kunnskapen som skal danne basis for lærdom, ikke omvendt. Kunnskap er noe indre, lærdom er noe ytre, skriver han. I dag ville vi helst sagt danning og utdanning, og kanskje brukt begrepet visdom i stedet for kunnskap, men Slettos poenger er klare.. Faktum er at her gjør Olav Sletto med egne ord god greie for hva som er folkehøgskolens pedagogiske grunnsyn. Kunnskap er noe eksistensielt, et livssyn som kan tolke erfaringer og forme en personlighet!

Selv med alle disse fine tankene og med den bakgrunnen han hadde, blei det likevel konflikter for Olav Sletto på Heimtun. Etter hvert bygde det seg opp motsetninger mellom ham og Olav Langeland, og denne motsetningen blei nok forsterket da Olav Langeland omtalte noen av bøkene til Sletto, blant annet på møter i folkehøgskolesammenheng. Han ga dem nemlig dårlig kritikk. I Høgskulebladet oppstod det en aldri så liten debatt om grunnlaget for kritikken. Langeland mente nemlig at bøkene til Sletto om kristendommens framvekst manglet innsikt i kristendommen og ikke var kristelige nok, og derfor kunne være farlige for ubefestet ungdom. Dette har nok såret Sletto dypt, så når han blei tilbudt stillingen på Romerike Folkehøgskole på

Årnes i 1923, slo han til og flyttet dit. Han ble på Romerike som styrer på folkehøgskolen helt fram til krigen kom.

Oppbruddet fra Fiskum og Eikerbygdene ser ut til å ha vært uproblematisk. Han skriver i Elveland: «No i vaar gjorde eg daa steget fullt ut: Eg reiv høgsetestolpane i heimen min på Eiker. Eg har flytta til Romerike baade kona mi og borni». Han beskriver flyttinga i humoristiske og usentimentale vendinger: «Kl. 10 um kvelden sat kona og eg inni røysi av buhavet vaart. Det som hadde vore heimen vaar på Eiker i samfulle sju aar, her laag han um oss som skulde sjølve verdskrigen ha fare over oss». Så følger i boka vakre og poetiske skildringer av Romerike, Fiskum og Eiker ligger bak ham. Det har ikke vært lett å finne så mange spor etter Olav Sletto på Heimtun, og det er litt rart siden han opplagt har vært en ruvende skikkelse. I 1920 fikk han for eksempel Arne Garborg som taler på skolen. Sannsynligvis har motsetningene mellom Olav Langeland og Olav Sletto gått mye dypere enn til noen negative bokomtaler. Olav Langeland var den idealistiske, fromme venstremannen med et lyst syn på livet og folkehøgskolen. Olav Sletto var en mye mer komplisert personlighet med større spenninger i seg, og med store ambisjoner utenom skolearbeidet. Når han ble styrer på egen folkehøgskole kunne han nok lettere disponere tida slik at det noe lettere blei plass til forfatterskapet uten rivninger med skolepliktene.

I ei julehelsing til Voss folkehøgskole i 1916 skriver Olav Sletto om Lars Eskeland. Han gir uttrykk for hvor viktig Eskeland var for ham, og særlig at foredragene om historie hadde fått stor betydning. Denne julehilsenen er skrevet midt under inntrykkene av første verdenskrig. Sletto skriver: «Skulestellet kjem daa og til aa reisa sterke spursmaal no under og etter krigen. Landi vert nøydd til aa skipa seg ei national uppseding, som kann ala fram den nye ætt – ho som ikkje vert drivi berre av sine materielle krav og si egoisme, men av broderaand og moralsk ansvar. Med folkehøgskularne har elles nordlandi alt lenge havt sine vekkjande uppsedingsskular. Og dei har gjort eit rettelegt stort fyrstearbeid, som truleg krigslandi no vil koma til aa sjaa, og koma til aa læra mykje av». Her viser det seg at Olav Sletto har store håp på vegne av folkehøgskolen. Skoleslaget skal gi Europa et framtidshåp når krigen engang tar slutt. I flere sammenhenger kommer Sletto inn på hva han oppfatter som samtida største problemer. Arbeidskamper og sosiale floker nevner han i hilsningen til Voss, andre steder nevner han materialisme og overfladisk livsstil. I Elveland omtaler han som den store fare at «den unge ætti glid burt fraa den gamle bygdekulturen – vil burt fraa det fredlege kultursamlivet i heimane og stryk ut til sportsplassar og kinomatograffstader og dansestemne – og ut til alle slag kontoryrkje i bystroki». Det finnes et element av anti-modernisme og sivilisasjonskritikk hos Sletto, han trives ikke med kinoer, valsemusikk, jazz og det han kaller, lett nedsettende, for negerdans. Han liker heller ikke politiske partier som han langt på vei oppfatter som regulerende for den frie tanken, og han holder instinktiv avstand til arbeidslivets nye organisasjoner, og til arbeiderbevegelsens kamp. Samtidig er det ikke rett å plassere Sletto som politisk reaksjonær, han gir vel snarere uttrykk for en fremmedfølelse i forhold til det nye livet han ser vokse fram.. I litteraturen arbeider han også derfor med norrøne og antikke temaer, før han etter hvert vender seg mot hjembygda og sin egen barndom, og det store hamskiftet i Hallingdal tidlig på 1900-tallet. I Elveland har han som et talende eksempel en vakker og frodig skildring av tømmerfløting på Glomma om

Årnes i 1923, slo han til og flyttet dit. Han ble på Romerike som styrer på folkehøgskolen helt fram til krigen kom.

Oppbruddet fra Fiskum og Eikerbygdene ser ut til å ha vært uproblematisk. Han skriver i Elveland: «No i vaar gjorde eg daa steget fullt ut: Eg reiv høgsetestolpane i heimen min på Eiker. Eg har flytta til Romerike baade kona mi og borni». Han beskriver flyttinga i humoristiske og usentimentale vendinger: «Kl.10 um kvelden sat kona og eg inni røysi av buhavet vaart. Det som hadde vore heimen vaar på Eiker i samfulle sju aar, her laag han um oss som skulde sjølve verdskrigen ha fare over oss». Så følger i boka vakre og poetiske skildringer av Romerike, Fiskum og Eiker ligger bak ham. Det har ikke vært lett å finne så mange spor etter Olav Sletto på Heimtun, og det er litt rart siden han opplagt har vært en ruvende skikkelse. I 1920 fikk han for eksempel Arne Garborg som taler på skolen. Sannsynligvis har motsetningene mellom Olav Langeland og Olav Sletto gått mye dypere enn til noen negative bokomtaler. Olav Langeland var den idealistiske, fromme venstremannen med et lyst syn på livet og folkehøgskolen. Olav Sletto var en mye mer komplisert personlighet med større spenninger i seg, og med store ambisjoner utenom skolearbeidet. Når han ble styrer på egen folkehøgskole kunne han nok lettere disponere tida slik at det noe lettere blei plass til forfatterskapet uten rivninger med skolepliktene.

I ei julehelsing til Voss folkehøgskole i 1916 skriver Olav Sletto om Lars Eskeland. Han gir uttrykk for hvor viktig Eskeland var for ham, og særlig at foredragene om historie hadde fått stor betydning. Denne julehilsenen er skrevet midt under inntrykkene av første verdenskrig. Sletto skriver: «Skulestellet kjem daa og til aa reisa sterke spursmaal no under og etter krigen. Landi vert nøydd til aa skipa seg ei national uppseding, som kann ala fram den nye ætt – ho som ikkje vert drivi berre av sine materielle krav og si egoisme, men av broderaand og moralsk ansvar. Med folkehøgskularne har elles nordlandi alt lenge havt sine vekkjande uppsedingsskular. Og dei har gjort eit rettelegt stort fyrstearbeid, som truleg krigslandi no vil koma til aa sjaa, og koma til aa læra mykje av». Her viser det seg at Olav Sletto har store håp på vegne av folkehøgskolen. Skoleslaget skal gi Europa et framtidshåp når krigen engang tar slutt. I flere sammenhenger kommer Sletto inn på hva han oppfatter som samtida største problemer. Arbeidskamper og sosiale floker nevner han i hilsningen til Voss, andre steder nevner han materialisme og overfladisk livsstil. I Elveland omtaler han som den store fare at «den unge ætti glid burt fraa den gamle bygdekulturen – vil burt fraa det fredlege kultursamlivet i heimane og stryk ut til sportsplassar og kinomatograffstader og dansestemne – og ut til alle slag kontoryrkje i bystroki». Det finnes et element av anti-modernisme og sivilisasjonskritikk hos Sletto, han trives ikke med kinoer, valsemusikk, jazz og det han kaller, lett nedsettende, for negerdans. Han liker heller ikke politiske partier som han langt på vei oppfatter som regulerende for den frie tanken, og han holder instinktiv avstand til arbeidslivets nye organisasjoner, og til arbeiderbevegelsens kamp. Samtidig er det ikke rett å plassere Sletto som politisk reaksjonær, han gir vel snarere uttrykk for en fremmedfølelse i forhold til det nye livet han ser vokse fram.. I litteraturen arbeider han også derfor med norrøne og antikke temaer, før han etter hvert vender seg mot hjembygda og sin egen barndom, og det store hamskiftet i Hallingdal tidlig på 1900-tallet. I Elveland har han som et talende eksempel en vakker og frodig skildring av tømmerfløting på Glomma om

våren, men det er tømmeret og elva som er hovedpersonene, tømmerfløterne og de som sliter med arbeidet nevner han nesten ikke.

Med Olav Langeland som styrer og Olav Sletto som lærer må det ha vært et sterkt åndsliv på Heimtun. At det oppstod spenninger eller motsetninger mellom disse to behøver ikke å ha vært til hinder for at elevene fikk ett flott år, kanskje var dette en inspirasjon for elevene til å bli engasjert i viktige spørsmål i samtida.

Det er litt underlig at ikke Olav Sletto slo seg til ro på Heimtun. Erling Østerud som var lærer på Romerike folkehøgskole mens Sletto var styrer, skriver i et minneord om Sletto at årene på Darbu sikkert hadde vært Slettos lykkeligste år siden han var fritatt for hverdagens trivialiteter og allslags administrative gjøremål. Kanskje var det som antydnet ovenfor omvendt, at han som lærer var underlagt at administrativt regime han ikke trivdes med, og at han tross alt stod friere som styrer og herre i eget hus.

Et besøk på Slettosamlinga på Holet bibliotek forteller om Olav Slettos omfattende lesing og orientering. Boksamlinga vitner om stor interesse for historie generelt og kulturhistorie spesielt. Her finnes gammel litteratur om nordiske folkehøgskoler som ellers er sjelden å se. Understrekningene Sletto har gjort i denne litteraturen forteller om hva han har lagt vekt på i sitt folkehøgskolesyn. I et lite skrift fra Birkagården folkehøgskole i Sverige har han for eksempel streket under at folkehøgskolen skal være en møteplass der folk fra ulike samfunnslag skal dele livserfaringer med hverandre. I boka «Den Danske folkehøjskole» fra 1916, egentlig skrevet til bruk i europeiske fangeleire under første verdenskrig, har han meget grundig studert en artikkel om historieundervisning, og satt strek under at en historielærer på en folkehøgskole ikke kan være rett og slett en faglærer. Undervisningen i historie skal bli et hjelpemiddel for elevene til åndelig vekst slik at de aldri går i stå seinere i livet. Kanskje ligger kjernepunktet i Olav Slettos syn på folkehøgskolearbeidet der; gjennom det levende ord, gjennom foredraget særlig om historie og kunst- og kulturhistorie spesielt, gi elevene varig vekstmulighet til å arbeide med sitt eget livs gåte.

Olav Slettos navn er ikke særlig framtrедende i den offisielle historia om norsk folkehøgskole. Bjarne Birkeland som skriver ganske innsiktsfullt og fint om Sletto i Norges Litteraturhistorie bind 4, hopper så godt som bukk over Sletto i boka «Mot rikare mål» som kom til 100 års jubileet for norsk folkehøgskole i 1964. Heller ikke i kapitlet om Romerike folkehøgskole i samme bok er Sletto nevnt med et ord.. Dette er påfallende siden han arbeidet i folkehøgskolen i så mange år. At han hører med i historien om Buskerud Folkehøgskole er derimot helt klart!

Soga um Røgnaldfolket

Kunstnarpresten Lars Silju

Då Olav Sletto skreiv «Soga um Røgnaldfolket», der presten Lars Silju var ein av hovudpersonane, nytta han m.a. Erling Grønland som «modell». I Eivind Berggrav si bok om «Norske kirkeprofiler» lærer vi denne kunstnarpresten å kjenna. Vi presenterer her Berggrav sin artikkel om Erling Grønland – men først det som Rolv Thesen og Lars Reinton har skrive om dette i «Ei bok om Olav Sletto»:

Rolv Thesen: Soga om Røgnaldfolket.
(s.231)

«Silju er verkeleg kunstnar, bilethoggar. Han har gått i lære hos Gamlemeister, som tydelegvis er Skeibrok; for han talar sørlandsk og fortel skrøner. Og han har skapt Universitetsfrisen. Seinare kom Silju til København. Han skapte jamvel ein skulptur – «barnet hans» - ,det låg i ei kasse som fall ned frå vinsjen på steinbryggja i København, og skulpturen «Jomfru Snøkvit» vart knasa. Dette er ei hending som Sletto har lånt frå sokneprest Grønlands liv; Grønland var kapellan i Hol 1885-86. Forutan prest var han og bilethoggar. (Men den skulpturen han fekk øydelagt, var ein ung mann). Sletto har skildra sorga over denne hendinga og lagt skildringa inn i karakteristikken av presten og kunstnaren Silju.

Det er ikkje lett for Silju å forlike presten og kunstnaren i seg; kunstnaren kan koma og uroe han midt i arbeidet med preika. Bilethoggaren er ein freistar som uroar presten. »Dette med kunst har eg hivd over bord», seier han i eit selskap, men han får ikkje fred for kunstnaren i seg. Han vil vera prest, berre prest. Og han vil vera ein folkeleg prest. Derfor er han ikkje samd med prosten Christaller i hans syn på prestegjerna, for han trur at den allmenne mannen vil ikkje gjerne ha presten til jamlike; fjellbonden krev at presten står stor og med glans liksom over folket og langt frå kvardagen. «Me er eit folk i folket meir enn me hugsar å tenkje på». Prestane blir aldri heilt heime i sitt kall. «Alltid sit det i oss ei kjensle av utlendingskap.» Christaller trur det kanskje kjem av universitetsutdanninga. Ette er uskjøneleg tale for Silju, som har vakse opp på landet og kjenner trong til å koma i nært samband med folket. Han kjem då og til å gifte seg med Gro, dotter til Røgnald; ho er syskenbarnet hans, viser det seg seinare.»

Lars Reinton: Olav Sletto
(s.99)

«Den ytre soga til kunstnarpresten Silju tok Sletto mykje frå presten Erling Grønland. Som personellkapellan styrte han sokneprestembetet i Hol 1885-86. Han budde om

vinteren åleine i den store gamle bygningen i prestegarden. Grønland hadde kunstnarlege interesser og givnader, han var bilethoggar. På ein papirlapp har Sletto gjort ein «Plan» for «Emnet Erling Grønland gav meg lov til å bruke. Her nytte den vinteren han bur einsam i Hol prestegard. Utsjånad: Grønland som ung. M.a. hans kamp då kunstnaren må resignera og gå over i prestens kall (sjå Grønlands fortelnad um dette). Det han sjølv skriv i joleheftet.» Sletto har notert 6 kvartark-sider om Grønland. Til slutt heiter det: «Dette arbeidet høver det best at eg tek fatt på like etter Per-soga er enda. Fær nytte kjent miljø – og kan gjera meg ferdig med Holsskildringa.»

Erling Grønland

(frå Eivind Berggrav: Norske Kirkeprofiler fra siste slektledd. Land og Kirke 1946)

Til tollboden i Kristiania kom Erling Grønland en januardag 1898 og skulle hente sitt første store skulpturarbeid. Det var modellert under et studiebesøk i Danmark, og det fremstillet i legemsstørrelse en ung gutt, et kraftig legeme midt i utspringets år. Stillingen og ansiktet uttrykte higen, lengsel og mot. "Over de høie fjelde" hadde han kalt det. I Roskilde hadde billedhoggerne Bissen og Brandstrup sett arbeidet og gitt Grønland stort håp. Da han nå kom på tollboden, la han merke til at kassen var skakk. Han forlangte vitner ved åpningen. Innenfor lå figuren knust til småbiter.

Det var nesten med Grønland som med gutten.

Ingen kunne forklare hvordan det hadde gått for seg. Men dagen etter plumpet det ut av en bryggesjauer at kassen hadde sust ned fra 3dje etasje i tollheisen. Kjettingen hadde røket.

Det som tollboden hadde knust kom til å få liv på annet vis. Det kunstneranlegg Grønland hadde vist, foldet seg mangfoldig ut i forkynnelse, i samtale, i menneskeforståelse. I alt han tok i, merket en at han var en kunstnersjel. Den ytre realisasjon av dette anlegg skjøv han til side, - den indre trang gjennomstrålte hans livsgang.

Riktig nok glemte han ikke tollboden helt. Han fortsatte å vinke farvel til billedhoggeren, og disse vink var små kunstverker, men han var alltid klar over at det var et farvel og at det så skulle være.

Det kom ingen splid i ham av den grunn. Det var det ikke plass til og ikke tid til. Grønland fikk hendene fulle av mennesker, han levde i andres skjebner som var de hans egne. Det er vel uhørt at en mann blir i den grad helhjertet mottatt av lasaroner og av "dannete", av kunstnere og av bønder. Han var Oslos første slum-prest, pioneren i Vaterland, han var studenterprest og folke- høyskolemann, landsprest og byprest.. Han utmyntet alt han eide, porsjonerte ikke, gav seg bestandig hel, hadde ikke beregning eller måtehold. Han drysset sitt liv der han for. Grønland var som fjellbekken i sprang, en sølvstripe over det grå og med ærend til alle små røtter på veien som trengte fornyelse.

Av opphav var Grønland totning (faren) og romeriking (moren). På den den gang kulturforlatte Enebakkstranda vokste han opp i et hjem hvor det var trangt om det meste, men en fylde av hjertets og arbeidets kultur. Han var den eldste av ti søsken og ble altmuligmann hjemme. Da han var ti år, oppdaget skredderen at han var blitt skakk i ryggen av å gå i timevis med ny-ungen på venstre arm og med Keyzers Norgeshistorie oppslått i den høyre.

Faren var lærer på Stranda skole i Enebakk. Gjennom 50 år hadde han sin gjerning der. Thomas Grønland var et karaktermenneske med det drag av strenghet og fasthet som hører slike til, menn han var samtidig en fyrig ånd, en mann med mange jern i ilden, håndverker i retning av tusen- kunstner, mild i vesen når noen hadde det vondt. "Han far var både løve og lam", sa den yngste av guttene. På Stranda var han alles far. Ensomt som grenda lå, ble han også prest og sjelesørger. Han ble hentet til syke natt som dag, han satt ved dødsleiene, fikk ilbud ved ulykkeshendelser, han prekte på Stranda og i senere år også i kirken når presten fikk forfall, fikk bud fra bygdene omkring om å komme og holde møter. Skulle en kontrakt eller en skjøte skrives, kom folk til Thomas Grønland, i vanskelige spørsmål rådførte de seg med ham.

Men dette "kastet jo ikke noe av seg", hjemme stred han med økonomien og den store barneflokk. Om vinteren var det bare kjøkkenet og kammerset de hadde i bruk, men skolestua kunne jo være barneværelse om ettermiddagen. Konen fikk en liten arv, og for den kjøpte de et lite jordstykke like ved. Driftig som hele familien ble oppdratt til å være, klarte den gamle trofaste forsørger med årene også å kjøpe en liten nabogård, Blindern, og drev det hele opp til å gi utbytte. Men da var mange år gått.

I 1860, da Erling ble født, og i årene fremover var det lenge meget trangt. 700 kroner var årslønningen. Hver skilling som den nevenyttige og flittige far kunne skaffe ved siden, kom godt med. Og dette smittet barna, de ble ivrige små forsørgere de også. Det som dro Erling mest, var håndverket. Han tittet etter faren og prøvde å gjøre etter. Var det noe faren ikke kunne, så lurte han seg til å lære det av andre. Et taterfølge som slo seg ned noen dager på Stranda, tilfredsstilte hans lyst til å komme inn i fortinningens kunst. Da han mestret den, kom naboene til ham med de gamle kjelene sine. 14 år gammel var han fullbefaren snekker, blikkenslager, skomaker og bøkker. I årevis lagde han på akkord ett tusen fyrstikkesker om dagen – ett tusen pr. dag! – for Jølsenfabrikken. Han skar i tre som en gravør, han dreide stolben til naboer, laget trau og butter som naboene tok med på bylasset og solgte for ham på torget. Det han fikk, gikk i mors kasse. Arbeidet var hans salighet.

Når en kjenner litt til faren, er det ikke så underlig at gutten tidlig fikk tanken om å bli prest. Dette var en vill drøm, for det fantes ikke sjanser til å realisere håpet. Likevel ble det alt fra 11-årsalderen mer enn en drøm, det ble forsett. Dessverre plumpet han ut med det en dag til guttene på skolen og fikk da den lattersalven som er obligat i sånne tilfeller. Det lærte ham å tie, men ikke å resignere.

I et fortrolig øyeblikk hadde det lyktes moren å få det ut av Erling. Hun ble bare stum. Gjeld og åtte barn og et kammers. Men faren har fått vite det av henne, og han har gjemt på det. Mens Erling i årene etter konfirmasjonen gikk for seg selv og funderte på utveier

som alle var stengt, - kom faren plutselig en dag da han var 16 år og sa: Du skal til byen på skole. – Det var en troshandling av far, sa Grønland. Han eide ikke råd, men han våget det. Det mål faren selv ikke var nådd fram til, det skulle gutten arve og fullføre.

- Så flytter vi fra Enebakkstranda til preste-tiden. Det spranget var ikke lett for Grønland. Studenterfabrikken han gikk på i byen, hadde mye løst og befengt ved seg, og åttiårenes fritenkeri smittet. Grønland hadde ikke tid og råd til annet enn å lese – ”studere” var for flott. Men selve luften var giftig, og han var gronem for alt. Det var Fredrik Petersen som hjalp ham. Hos ham fant han både frihet og feste. Glad og våken gikk han så ut som prest.

Først bar det langt opp i Hallingdal, i et vikariat. Der ble han halling i begeistring og glød. Som totningen i faren hadde fått meget frigjort under de årene han var valdris, slik kom hallingen til å virke på romeriks-sønnen.

Det er knepp i hallingen. En kunne merke at det hadde smittet Grønland. Men det som Hallingdal mest vakte og oppdro hos ham var sjelesørgertrangen. Han bodde solo i en iskald prestegård. Fra første stund ble han en farende prest. Ingen syk ble uten besøk. Det var de som lærte meg opp, sa han, de var så modne i kristendom. Det var solid, bastant kristendom.

-Brorson-typen som vi hadde så meget av i Norges fjelldaler enda den gang. Deres tro levde sammen med et fargerikt menneskeliv. Ikke grått eller enstonig var dette kristenlivet. Kunnskaper og selvstendig syn levde i lag med postillen og med en solid menneskeerfaring. Hadde Enebakkstranda vært fattig på kultur, så flommet den i Hallingdal. Gutten fra Stranda hadde all sin dag godt blikk, og nå gikk øynene store på alt det uvante.

Også harmen kunne bli tent. Han så seg i kok på det som fortærte og svidde. Hadde han før tatt med neven i mye rart, så gled den ikke unna når det galdt syndens hardhauser heller. Hallingdal ble hans annen oppdragelse. Da han kom derfra, var han 26 år. Det var i 1886.

Siden tilhørte hans liv Romerike. Vi regner da Oslo dit – i to perioder -, for også i hovedstaden var Grønland romerikingenes prest. Ullensaker var hans bygd, men han var fem år på Eidsvoll, ved folkehøyskolen. De to perioder i Oslo var først Vaterland småkirke, i seks år fra 1899 til 1905, og så epilogen, ved Trefoldighetskirken, igjen seks år, fra 1919 til avskjeden 1925.

Han var sine stillinger voksen, og alt han var, var han fullt og helt, men han var meget annet også.

”En kunstner av sinn og av evne”, skrev Andreas Aubert om ham, ”om enn ikke i ytre stilling”. Dette med den ytre stilling var det ikke heisekjettingen på tollboden som hadde avgjort alene. Grønland valgte selv. Heisen puffet bare til noe som lå forberedt. Men lett var det ikke da han gjorde valget og tok presten. En spør seg selv: Var det ikke iallfall klokt? Var han så meget kunstner at det virkelig kunne blitt noe stort av ham? – Selv den beste skjønner av kunst ville ikke kunne svare et sikkert ja eller nei. Personlig har jeg etter et dypt kjennskap til ham ikke tvil om at han kunne blitt noe betydelig som skulpturmester. Da dømmer jeg mer ut fra hans fantasi og hans sinns velde enn fra de byster og relieffer vi har etter ham. Hans eneste større fantasi-arbeid er hans debut, den knuste

gutten. Før den hadde han mer tilfeldig laget et gammelt tigerhode, som er ekte kunst. Han gjorde det mens han en tid gikk ut og inn på Skeibroks atelier og fikk vink og kritikk der. På dette atelieret ble han forresten også venn med en av de andre elevene, en den gang ukjent ungdom med navn Gustav Vigeland. Senere kunne Grønland nok somme tider lengte etter å få legge opp et virkelig stort arbeid, men han var samtidig redd det. Redd for at det skulle ta ham for sterkt og splitte ham. Han ble lett voldsom i sin betagelse. Jeg tror han med rette levde i den bevissthet at han kunne blitt en virkelig kunstner, men han visste også at hel prest og hel kunstner på en gang kunne han ikke være. Hadde ikke karakter til det, trodde han. Når det altså ble et valg, var han ikke et øyeblikk i tvil. Derfor naget det ham aldri, han angret ikke, gikk bare med et smil over dette med kunstneren.

Men fingrene klødde. Ved peisen på folkehøyskolen, når vi satt og pratet og han var gløden i samtalen, hadde han gjerne samtidig en plastilinklump mellom fingrene (han gikk med den i lommen), og så satt han og formet uten at noen ensat det, knapt nok han selv. Det var som når andre piller ved en frynse eller triller med tommelfingrene. Vi kunne rope opp når han ved oppbruddet satte en figur på bordet, vi ba ham gjemme den, utføre den i stort. Men han rullet alltid plastilinen i klump igjen og hadde den til neste gang.

Å ha bløt leire liggende parat hjemme likte han. Men den skulle passes med fuktighet, og det husket han ikke på. Bare en og annen gang når noen gav ham et bestemt oppdrag, - det galdt gjerne portrett-byster -, og han ellers hadde interesse for oppgaven, kunne han si ja. Han var aldri fornøyd med det han fikk til. Bare to ting var han glad for: relieffet av Hans Nielsen Hauge (til bautasteinen på Bredtvedt, siden også felt inn i veggen på Rådhusgatens politistasjon, der Hauge satt fengslet), og så bysten av hans far, Thomas Grønland. På Vår Frelses gravlund fins bystene av biskop F. W. Bugge og av "fantepresten", Walnum. Han modellerte også en til biskop Schrøders grav. Over flere av bystene er der noe av oppdragets bundethet, han kunne ikke utfolde seg fritt. Men sin far kunne han karakterisere, der kunne han la sjelens opplevelse fritt bli omsatt i stoff – og der ser en realisten og fantasten i Grønland, det bløte, nennsomme i linjen og det stilsterke i preget.

Kunstner-sinn, sa Aubert. Derfor kunne ikke kunstneren legges bort slik som kunstnerkallet. Han hadde bestandig dette sinn og var uavhengig av inspirerende opplevelser eller store situasjoner – det var det samme hva han tok i, det ble til noe. Han var et hverdagens kunsner-sinn som fikk fram glans i både grått og i svart og aller mest i mennesker. Han slapp alt han hadde mellom hendene når noe meldte seg som tok ham. Han glemte hva han skulle hvis et menneske trengte ham. Han tok aldri mål av mennesker etter ytre kår og stilling og utmerkethet. Alt liv var for ham adelskap. Han var uordentlig med sine ting som en gjøk, men fin i ferd som en linerle, varm av hjerte som en hønemor med kyllinger. Og lik en falk til å oppdage alt.

Grønland hadde en gang i Ullensaker fått øye på en gammel, vakker dør som var blitt bevart i et ellers modernisert hus, - da gestikulerte han av fryd. Siden hadde folk til ordtak der oppe: Nå har Grønland sett en dør! Ofte noe bagatellaktig – syntes andre -, men Grønland oppdaget et eller annet godt eller vakkert eller især mulighetsrikt, og så var han vekk. Hvert menneske han traff var en slik dør. Alltid innover i dem, ikke for å grave, men

for å la dem leve. Et eller annet pussig og alltid det som kunne være karakteristisk, så han straks. Hvert ansikt var en ny og egenartet åpenbaring som han ble fengslet av og som lokket hans innfølingsevne. Kom det fram et gløtt av noe tragisk, noe sårt, så var Grønland voks i den andres hånd. Han ble lutter mottagelighet, levde intenst i det menneske som satt foran ham. Han ikke bare så for seg det som ble fortalt, han var den andre. Han hadde ikke bruk for hukommelse, for det han erfarte grov seg inn som stor-oppleveling i hans eget liv. Mens årene gikk, og han i Ullensaker som sogneprest viet dem han som ung kapellan hadde døpt, eller han døpte og konfirmerte barna deres, så hadde han for hvert menneske ikke bare dets egen saga boende i seg straks han så dem, men også foreldrenes, slektens. Han visste om godt og om slemt, tragedie og lykke, egenheter, småhet og storhet, og aldri som en tørr historiker, men som en medlevende far. Hvert liv modelerte seg for ham, han mottok og han skapte, han elsket og han formet, han kunne ikke slippe noen. Her er den innerste hemmelighet ved hans merkelige stilling som prest. I valget mellom kunsten og Kristus hadde han valgt Kristus, men kunstner-hjertet fikk derved en Kristus-funksjon. En franskmann har sagt: Hvert menneske du møter, forandrer deg selv – litt. Den som møtte Grønland fikk merke det. Helt uvilkårlig ble en forandret av ham. Han hadde et sikte, ikke en utenpå-Absicht som gjorde en forstemt, knapt nok et sikte som var bevisst for ham selv, men en Kristus-kunstners intuitive lengsel etter å få livet til å leve hos oss alle.

Et sinn som hans kunne uten Kristus-kultur ha vist en barometerstand av stadig forandrerlig. Derfor kom lydighet til å spille så stor rolle. Lydighet var den meisel Kristus hugget hans trekk med. – Det annet var forløsthed. Grønland uttrykte det helst med ordet å bli barn. Han var synsk for sine feil, sin synd, han kunne i sitt maleriske språk gå Luther en høy gang i uttrykk for hvor fordømmelig han måtte være i Guds øyne. ”Bryt gjennom jordskorpen på et eneste punkt for virkelig å ta fatt på og forfølge en eneste ugressrot, og du skal finne ti for en.” – men han var sikker på den forlorne sønns plass. Hvor lite dette var stemning og hvor meget det var realitet, viste seg da denne livselsker forholdsvis tidlig fikk varsko om dødens mulighet. Han var beredt som til en ny vår. Han ble mer og mer vår for vink fra Gud. Han følte det ikke bare som om han ble holdt tilbake og temmet, meget mer som en utfoldelse av det som skulle leve. ”Vi omgis hele livet av dette fine, sterke som rommes i uttrykket: Guds Ånds gjerning, - lik vårsolen som kysser knoppen og får den til å folde seg ut.” (Brev 1923.)

Når Grønland preket, eller rettere: når han preket godt, da samtalte han, ikke i formen, men inne i seg, med den enkelte tilhører. For den som forstår å lytte til undertoner var hans prekener private på en egen måte. Ikke én, men mange har sagt: det måtte være til meg han talte i dag. Dette er virkeliggjørelsen av et ord som Gustav Jensen sa: ”Tal virkelig til én, så taler du til mange”. Det var ikke utregnet fra Grønlands side. Han var slik. Han hadde sett en dør i evangeliet for dagen. Den slo han åpen for tilhørerne. Han kunne være ujevn som predikant. Han forberedte seg og var redd sine talegaver. Men ergret seg somme tider over at han ikke tross alt hadde kastet det ferdig-tenkte og var gått spontant løs på noe som hadde tatt ham etter forberedelsen. I sånne tilfelle sto han og var lydig mot plikten og brente inne med hjertespråket. Men det kom igjen. Ble bare rikere

neste gang. Han merket alltid selv når han ikke hadde fått det til. Da var han nedslått – en stund. Men hadde han noe å komme med, så gledet han seg slik at han knapt kunne vente med å gå til kirken til tiden var inne. En så det straks han kom på stolen. Hans store skare av trofaste kirkegjengere kjente ham, de skjønnte hver skiftning i lynde, og for dem ble det aldri forgjeves kirkebesøk om så prekenen ikke var av de merkelige. Grønland kunne begynne med å si akkurat som det var, at i dag kjente han det ”stengt på alle hold. Jeg leser i evangeliet om de salige øyne. Men mine øyne har i dette øyeblikk så vondt for å se annet enn svart i svart.” Så bad de for ham nede i benkene, og som en ullensokning sa: Om han preker skitt, så kan Ånden nettopp gjøre det godt for oss som hører. Han hadde ingen prestisje, ikke noe krav på å være flink. Han var akkurat som han var i øyeblikket, åpen for alle.

Kjepphester eide han ikke. Hver preken var som om han aldri hadde preket før. Han var nyfødt hver gang. Det som en gang var sagt, det var sagt. Gjemte ikke på det. Rullet plastilinklumpen sammen. Hans liv var å forme, ikke å lagre.

Hva preket han om? Han lot bare evangeliet folde seg ut slik som det var skjedd i ham selv. Han hadde ikke originale tankeganger, la ikke an på pregnante uttrykk. Med en kunstners skarpe blikk for det detaljerte som karakteriserer oss, fant han nye friske trekk så han slapp å bruke slitte ord. Han gikk ikke bevisst og samlet på iakttakelser for siden å bruke dem. Det var rent automatisk at han opptok sånt. Når det ble bruk for det, så var det der. Han leste evangeliet med livets øyne, konfronterte det realistiske dagligliv med den likeså realistiske Kristus. Kristendom var for Grønland en dagens sak. Kristus hver dags mann.

Dette var ikke kjepphest, men et grunnlag for hans forkynnelse. Han kunne se seg harm på en nådeforkynnelse som ikke også hadde Guds krav. Han talte en gang utfordrende om ”Gjerningenes evangelium”. Lytt til en røst som Hans Nielsen Hauges, sa han, den driver til handling. ”Jeg har svoret Guds Aand lydighed, og Han har hjulpet mig til at blive mit forsæt tro”. Disse ord av Hauge hadde Grønland risset under portrett-relieffet på Haugebautaen, og deri hadde Grønland risset sitt eget livsord.

Et sitat til om dette – tatt fra noen av de prekantanker han lot trykke i ”Morgenbladet:

”Vi kommer så lett til å mene at alt som vedkommer kristendom og kristenliv, ligger høit over alle skyer. Eller langt inne i menneskesinnet. Det kommer selvfølgelig av at målet ligger høit over alle skyer og av at kristenlivet har sin begynnelse langt inne i viljen. Men sannelig er det midt i hverdagen at kristenlivet skal leves. Lever det ikke der, så lever det verken innenfor vesten eller over skyene.”

Et lite eksempel også på hvordan han skildrer det menneskelige ved Jesus. Teksten er samtalen med den samaritanske kvinne ved Sikars brønn.

”Jesus griper aldri efter de innerste hjertefibrer med en gang, plumpt og uforstående. Han elsket billedet om det levende vann. Han tror på livskimen langt nede i sjelen, fortørket og viet til død, men forjettelsesrikk om bare vannet kommer til. Han har kjærlighetens nennsomme takt, han har også dens tålmodighet til å bie til vannet kan sive ned til undergrunnen hvor kimen bor. Han tar fatt på overflaten, men sikter til bunns. Bygger bro mellom menneske og menneske ved hjelp av det nærliggende og dagligdagse. Inntil tilliten er vakt, broen bygget.

Så går han stille over på den bro og rører ved selverkjennelsen og den sovende lengsel, til han endelig kan slå døren vidt opp for en forundret sjel: Jeg er Messias, jeg som taler med dig!”

Med sin forkynnelse nådde Grønland vidt. Noen reiseprest var han ikke, han var trofast mot Ullensaker. Hadde ingen uro i kroppen etter å komme andre steder. Heller vanskelig å hale ut. Men fra Vaterlandstiden var han kommet i forbindelse med studentene, gjennom lærerlagene fikk lærerne i videre og videre kretser lyst til å ha ham med seg, og fra folkehøyskolen fikk han veier til alle bygder. Så var han etter hvert uunnværlig på våre kristelige studentermøter, en stadig gjest på universitetsgudstjenestene, taler og predikant på de store ungdomsstevner, kristelige og frilynde, landet over, og en sentral figur på prestemøter. Han var ikke populær i alminnelig forstand, han var kjær.

Det betyr ikke at han var snild og godslig.

Hadde Grønland hellig varme, så hadde han også hellig harme. Alt annet enn stridskjær, tvert imot blødende sår over alt som var vondt og måtte være det, men aldri redd for å gå i bresjen når han kjente seg drevet. Han hogg ikke da, ville ikke ramme noen, men han fikk en stor åndsmakt fordi hans sjel gråt om så stemmen måtte være hard. Det ble renslig der han fór. Vidsynt var han, med en barnlig og naturlig gledes friskhet, gikk aldri på akkord. Men så kunne han også med gudsbarnets frihet tukte det dømmende trangsyn. Dette ble han selv igjen dømt for, og det ble somme tider opp og ned med ”tilliten” til ham av den grunn. Det gjorde ikke noe, for han hadde kjærligheten også hos dem som syntes de var forpliktet til å spare på tilliten.

Gustav Jensen var den som løftet ham fram første gang. Det skulle velges prest til den første småkirke i Kristiania, pionér-prest til det nyopptatte arbeid i det den gang så uhyggelige og langt mer forferdelige Vaterland enn det vi kjenner. Kirken har jo nå gjort sitt verk der nede i over en menneskealder. Styret i småkirke-foreningen hadde hele landets presteskap å velge mellom, og Gustav Jensen kjente alle de unge kull.

Det ble Grønland. Men kunne han virkelig passe der?

Det ble han som åpnet portene for kirken i Vaterland. Seks år var han ”lasaronprest” som de den gang sa. Det som gjorde han til portåpner i dette motbydelige strøk, var at han ingen motbydelighet følte overfor noen. Han hadde en Wergelandsk evne til å bli glad over det aller minste, helst når han møtte det i svarte omgivelser. Når han siden fortalte om sine Vaterlandsår, tenkte vi: Han var for snild, de lurte ham sikkert ofte! Men det spørs om en kan lure et hjerte som hans. Det er hodet som kan lures. Og lurte de ham der, så lurte han til gjengjeld noe inn i deres hjerter. Så skaffet han seg medarbeidere – det var han en mester til, for han spilte aldri selv mester. Vi som var med i søndagsskolen hans og i det ”bladkorpset” han fikk i stand til å bære ”Vaterlandskirkens søndagshilsen” rundt i alle smug og rønner, vi arbeidet så helt og så ivrig, for han var ikke diktator, men kor-dirigent. Vi kunne godt komme etter prekenen, sa han, for det var rimelig vi ville høre andre, især en av de ”store” som hovedstaden den gang hadde flere av. Men mer og mer ville vi høre Grønland. Han nevnte aldri i talene de skjebner og vanskjebner som han daglig støtte på, men hans prekener var grodd i dette realistiske miljø, det ble marg i hans korn. Mange år senere levde skikkelsene fra Vaterland fram når han satt med elevene på folkehøyskolen omkring seg og hadde peiskveld. Typene fra Vaterland, så klinkende ulik

norske bondegemytter, ble i Grønlands levendegjørelse en åpning for disse unge til dypere liv, inn i omvendelsens skarpe hjørne, inn til det som Kristus måtte komme til verden for.

Visst passet han for Vaterland, og Vaterland passet for ham. Forresten ikke godt å si hva som ikke skulle passet for Erling Grønland.

Det fikk en syn for på folkehøyskolen. Den sto ikke høyt i kirkelig anseelse den gang. Det hang noe igjen fra dens opposisjons-dager, venstrelukt og litt fritenkerluft à la Bjørnson, i allfall svak kristendom og alt for stor menneskelig frihet. Det vakte noe i retning av sorg og bestyrtelse da Grønland oppgav prestestillingen i Ullensaker (den gang var han residerende kapellan) og tok til den nye og uprøvde Eidsvoll folkehøyskole. Hvorfor gjorde han det? Fordi han lengtet etter å ha de unge med seg mer enn i en kristelig ungdomsforening en gang i måneden, han ville leve med dem og få lært dem noe ordentlig.

Grønland gikk fram og tilbake over gulvet i den store spisesalen mens elevene satt på langbenker langs veggene og ved bordene. Han sang fore. Gikk og sang som om verden ikke eksisterte. Fram og tilbake. Denne innledning til den daglige aftenandakt var like meget andakt som selve stunden da han talte. Vi så hvordan han gikk opp i det evige. Og når han siden talte, så kom han til oss derfra. Han hentet det fram. Et press måtte det være å skulle ha to andakter daglig for samme flokken – men Grønland frydet seg ved det. Han leste ikke andakter, sa alltid noen direkte ord. På sangen la han stor vekt. Når han stemte i og begynte å gå, tok han oss bokstavelig med. Vi løsnet og kom på vandring selv. Alle melodier kunne han og lærte dem lett fra seg. Han hadde dem i hodet fra dagene hjemme, da faren laget sangkor av barneflokken og til og med opptrådte med dem på noen møter og fester. An hadde fått rikt tilskudd av toner ved sine mange opphold i Danmark og ved forbindelsen med familien Tolstrup i Roskilde. Andaktene ble ikke plikt for elevene. Alle møtte. Det var samlivets hjertepunkter for hver dag.

De fag – utenom religionstimene – som Grønland hadde, lå midt i hans interesse. Pensum og bøker var han ikke bundet av. Han ville vekke og høre, "løfte og høyne" som det het i eldre tid med en senere alt for lett hånet glose. Sjelelære og kunsthistorie var de instrumenter han spilte på. "Ve den mann som ikke har musikk i sjelen", har Shakespeare sagt. Grønland hadde. Og han forstod å få sjelene til å klinge. At det så også var foredrag og prekener for samlet flokk og på bygdekvalder, er selvsagt. Disse år – det var fem – var studieår for ham selv. Han hadde hungret etter å forske i det han hadde levet for.

Endelig kom han seg også til Italia og fikk leve drømmen fra mange, mange år. Hans undrende sinn og hans livlige fantasi behøvde forresten ingen Roma-reise for å bli gnistrende opptatt av fortidens merkeligheter. Hans Forum Romanum var Romerikes jord. Han grov i alle de gravhauger som fantes, og han rotet på alle loft. Og siden inn til professor Brøgger eller til Harry Fett med resultatet – for å dele gleden og for å få nøktern kritikk. Grønland så jo ofte mer enn der var!

Vi hadde funnet ut at den eldste kirken i Hurdal skulle ha stått på et jorde opp mot skogen nær prestegården. Jeg bad ham komme opp til oss for å grave der. Han kom straks. Fundamentene til koret mente vi å oppdage og helt tydelig stenpilarene til stolpene i skipet. Sannelig kom det ikke også ben for dagen! Da var Grønland både høytidsfull og begeistret. Hvor gamle graver mon dette var? Kirken risset han opp en tegning av – som den

måtte ha vært. Bena tok han fint innpakket med til Oslo. Om hans besøk hos autoritetene melder det brev som kom: "Var hos Harry Fett og Anders Bugge. Stor interesse. De bad om å få beholde mitt riss. Spennen er en spenne fra slutten av 1600-tallet. Den vesle glassbiten kunne være romersk. Det vi trodde var alterfundamentet, mente han kunne være en urørt grav. – Så til prosekutor Hopstock med bena. Det var dyreben! Den var lei! Men nåp må du på bygda og finne restene fra gamlekirken som du trodde kunde være i stabbur og fjøs! De venter på det!"

Morsommere amatør-arkeolog har vel Brøgger og Fett ikke hatt. Han forenet sporsans og oppdagerglede med en rekonstruerende synskhet som også var elastisk nok til å la seg belære av sakligheten. Han smittet Romerike med historie-sans.

Det er klart at alt slikt virket på ungdommen i folkehøyskolen. Han fikk så mange broer til deres sinn. Og på broen gikk han stille over til dem kveld og morgen med de levende ord.

Grønland var festlig å erte! Ikke med stikk – det nyttet ikke, og ingen kunne heller ha lyst til det, for han var så godtroende, han tok det til seg og mente det kunne være noe i det. Selv var han aldri malisøs i sin spøk. Var det noe å utsette på et menneske, så kunne han nok more seg over det komiske, gjengi det også, riktig få komediepreget fram, men om feil talte han alltid i alvor.

En så mangfoldig ånd og hånd var nettopp noe for ungdommen. Men Grønlands hjerte hang ved prestegjerningen, og oppholdet på skolen hadde han alltid tenkt seg som en tidsbegrenset utflukt. Ullensaker sognekall ble ledig. Skolen sørget da han søkte.

Han fikk Ullensaker og flyttet inn der han hadde levd sine kapellandager hos gamle Berg, tok fatt med yrende glede i menigheten, blant ungdom og i den store hagen. Nå hadde han en blomstringstid, alt han hadde sådd i yngre år fikk han følge i veksten. Selv hadde han funnet sitt sikre løp, nå var han mann, rikmann å erfaring og i kristen menneskelig livsfylde, ellers fattig og nøysom som få.

Ullensaker skulle bli hans siste hjem, mente han. Men det var så mange som lokket og tryglet ham om å komme til Kristiania, og så gav han etter i 1919 og fikk sine siste seks presteår i Trefoldighet.

Det var ingen nedgang, men heller ikke noen stigning i hans liv i denne Oslo-tiden. Den ytre mangfoldigheten var for stor. Menigheten var uryddig og uoversiktlig. Han var 59 år, og en skulle aldri komme til Oslo i den alder. Men han hadde stor glede av kirken sin, det var alltid mange folk. Etter hvert fikk han personlig forhold til mange, så den gamle menighetskjære Grønland ikke lenger var i det ubestemmelige menneskehavs ørken. De sørget i Trefoldighet da sykdommen kom. Skjelvende holdt han sin avskjedspreken i 1925. En av menigheten hadde sagt ham en takk fordi han hadde tegnet Kristus for sin menighet. Dette ordet var han glad for: "Jeg har frem for alt villet hengi mig til ham som har hengitt sig til oss."

Dette var sentraltonen for ham. Og hovedmotivet var harmonisert i fyldig korrespondanse med kristenlivets gren-motiver. Vi har nevnt det om lydigheten som han hadde fra Hans Nielsen Hauge og sin far. "Vi som vidner om at Jesu blod renser fra all synd – vi må ikke glemme at den uavviselige betingelse derfor er at vi vandrer i lyset." Andre sterkt gjenklingende motiver var i slekt med Grundtvig. Dette var bevisst og klart hos Grønland.

Det har så alt for ofte vært sagt at Norge hadde ingen grundtvigianer etter Wexels. Vi har før sett den usynlige Grundtvig hos Gustav Jensen. Hos Erling Grønland var han åpenbar. Grønland var gjennom grundtvigianismen blitt vakt til å tro på dåpen og på de helliges samfunn ("Menigheden" sier de i Danmark, det sa også Gustav Jensen). Grønland var straks villig hvis noen ville ha ham til å tale om dåpen eller om det store kristne fellesskap. Vi holdt jo på å miste det her i Norge, mente han.

"Satan vil ta fra oss denne rikdom og denne glede. Først lukker han igjen for fellesskaps virkelighet, så vi bare ser venneflokk og meningsfeller, ikke dypere, ikke videre. Siden gir han oss attpå en trollsplint i øyet, så vi bare ser de andres bakvendtheter, vrangforestillinger og falske meninger, deres svakheter og skrøpeligheter. Det er noe av en grunnskade i vår kirke at de helliges samfunn er innsnevret. Det blir som å underbinde en pulsåre. For de helliges samfunn er den Hellige Ånds livskanal til oss."

Norge eide i Grønland en merkelig formæling av Grundtvig og Hauge. Det intense og linjerene hos Hauge, og det praktiske og nøkterne, forenet med kravet om full overgivelse og lydighet til Kristus – hans innerlighet i brødreforholdet til Guds folk – disse typiske Haugetrekk var hos Grønland forenet med det livsåpne og det festlige, med hele harpefylden hos Grundtvig.

-Grønlands gjerning ble gjort i en kirke hvor det omtrent hele tiden var en ondartet strid – kirkestriden, dette såre emne som vi har stødt på hos hver av dem hvis liv vi her har skildret. Grønland var ulykkelig. Han hadde samme syn og samme innstilling som Gustav Jensen, men han hadde langt raskere puls og var mer aktiv. Teolog var han ikke – kunstnersinnet reagerte mot alt han fant tørt. Men den haugianske morsmelken hadde preget hans blod, og hans realistiske erfaringer hadde lært ham å gå meget dypt i det som bærer all kristendom. Han var ikke det spor opplysningsmann, ikke intellektuelt interessert i problemer. Men han hadde klarhetstrang, og han visste hva det betyr at der kan være liv bak stive former. For Grønland måtte læresetninger og dogmer være plastiske, bevegelige, men ikke derfor løse eller skiftende. Og nå syntes han vår kirke holdt på å få slik strid om formene at livet måtte ta skade. Dessuten reagerte linerlen i ham, han syntes kampen ble uridderlig og ufint ført. "Vi burde være varlige, for vi er syke av mistanke."

Det var dette som drev ham til å stifte en sentrumsgruppe av norske prester midt i de verste og vondeste stridsår. Han sa klart ifra: "Jeg kjenner meg hjemløs i begge de teologiske ytterfløyer, fremmed overfor de ytterliggående meninger blant de liberale, hjemme i det konservative når det gjelder dogmatikken, men den konservative taktikk kan jeg mindre og mindre med, der sier min samvittighet fra." Han mente at en aldri kunne diskutere seg til å forstå hverandre eller være til hjelp for hverandre. De som ville eller måtte, fikk fortsette med striden, men det måtte gå an å møtes i det som var større. Den Centrumsgruppe Grønland startet skulle ikke være et parti nr.3. På det store prestemøte i Oslo 1920, hvor begge kampfløyer var representert, sa han til kollegene:

"Vi har villet bygge en oversal over tomannsleiligheten i første etasje. En oversal som det fører trapp opp til fra begge de to leiligheter nedenunder. Det er dit vi innbyr prestebrodre fra begge disse leiligheter. Dere murer jo mellomdøren mellom leilighetene deres mer og mer igjen! Det blir mer og mer til at dere bare kan møtes utenfor på tråkka en gang

iblant, og det blir mer og mer og mer så at dere bare veksler et kjølig, et meget kjølig nikk. Dette går ikke, det må ikke vedbli å være slik. Hjertene blir harde og kalde av det, og kulden brer seg over den kirkemark dere er satt til å arbeide på. Vi ber dere så pent – for livets skyld: kom opp i oversalen til sambønn og samtale! Så dere får se hverandre i øynene og merke den dype klang av kjærlighet i tonen, den klang som aldri får komme fram i artikler og diskusjoner for åpne gallerier. Kom og ta saken for en gangs skyld fra hjertesiden og ikke fra hjernesiden, i hvert fall som hvilestund fra kampen, - og dere skal overraskes av en stor glede ved å finne en dypere hjertelivets samklang enn dere ante muligheten av. Dere skal lære å forstå hverandre litt bedre og misforstå hverandre litt mindre, og når dere siden skal måtte kjempe for hver deres syn på de hellige ting, da skal det dere opplevde sammen, tjene til å rense og hellige kampen, gjøre den mer ridderlig og kirkelig.”

Det gikk ikke. Han fikk nok atskillige med seg, gode folk, og ”Samlingen” hadde flere landsmøter som var rene oaser i de dager, preget av en kristen innerlighet og varme som de frosne var lykkelige over, og Grønland aller mest. Men det var så tilspisset den gang, ”Samlingen” ble ilde sett fra begge sider, og de som stod i den, måtte holde dobbelt front. Det var også for tidlig, der er ting som bare kan løses ved å modnes.

Da noen år var gått, gled sentrumsgruppen stille over i det mer private. Men Grønland hadde den glede å kunne se førere fra begge kampleire samtidig under sin prekestol i Trefoldighet. Dette var et særsyn som var symbolsk for hva han betydde. I hans hjerte overvintret varmen. Og hans aktivitet, dette at han utsatte seg for alle angrepene og all mistanken, gjorde at hans vinger bredte seg skjermende og varmende over mange spede sinn som hadde det vondt i de årene.

Ved bispevalgene kom han mer og mer fram. Det var nære på både i Hamar og i Oslo. Bare godt han slapp. Han hadde levet intenst og ikke vært sterk de siste år. Han skulle ikke kommet i en ny og utsatt stilling etter at han ikke lenger var på høyden av sin kraft.

En gang han hadde det vondt, sa han: ”Jeg må tenke på metallet som er i ilden. Kunne det føle, ville det si: denne heten er forferdelig, hva skal den være til? Og etterpå hammer-slag på hammerslag. Hvorfor? Hvorfor?”

Grønland visste hvorfor, og han vokste hver gang. Derfor beholdt han gleden. Han hadde en makeløs evne til å være glad. Da han i det siste år var lammet og ikke kunne tale, skrev han små gledesepistler. Han hadde i en preken et av de siste friske år talt om Johannes døperen som får besøk av sine venner og hører deres irritasjon over at folk ikke lenger flokker seg om Johannes, men går til den andre, den nye. Grønland sa: ”Der står Johannes og gleder seg over at flokken tynnes om ham, fordi hans tilhengere går til Jesus! Andre står om ham med harme i sinn, og misunnelse. Han gleder seg med en fullkommen glede. – Det er en annen ånd i denne profet enn den vi best kjenner, vi frikonkurransens ektefødte barn. Kom kristne, kom prester, predikanter, retninger, partier, kom alle eldre hvis sol daler for nyere lys i livets kappestrid, kom og lær et annet sinn!”

Dette kunne han si, for det levde han selv etter. Det fantes ikke skygge av skuffelse eller bitterhet over hans solefallsdager.

Det pleier jo ofte bli annerledes under slike forhold nettopp med mennesker som har hatt et svært livsfond og har hatt natur for å være glad. Men Grønland hadde ikke holdt

dette naturlige oppvelde av humør som noe adskilt fra den evige glede. De var blitt forenet disse to løp. Da legemets kilde stilnet av, piplet åndens glede ennå klarere.

Han hadde skrevet et vers en av de siste sommerene:

Min rosenbusk lærte mig Guds mening å forstå,
se nøie skal du øine det store i det små:
Av duftende og glødende vidundre kronen full –
og røttene dypt nede i den skittensvarte muld.
Den tok med vare hender en liten håndfull jord
og dannet av det sorte stoff det røde rosenflor.
Så var det Herrens mening med de trange kår han gav:
Jeg skulde skape roser med duft og glød derav.
Og blir der, Gud, en liten knopp – din æren er forvisst
når tro og tål og kjærlighet får blomstre på min kvist.

Grønland stod enda i full kraft da vi en sommer bilte en tur til Drøbak og om ettermiddagen satt i en berghelling ute ved fjorden. Livet lekte omkring oss, skipene gled forbi på langfart utover. En av de sommerdager som vi synes bare Norge eier. Som vi satt der, var det han bad meg tale over ham når han var borte. Han gav meg også teksten, de fire første vers av salme 103. Han sa ordene frem som om det var en lykkelig hemmelighet han betrodde meg:

”Min sjel, min sjel. Lov Herren, og glem ikke alle hans velgjerninger!...”

Han ventet ikke døden fordi han var trett av livet. Han elsket begge deler på en gang. Nettopp derfor kunne han nå sitte der ute ved fjordkanten midt i solen og livet og tale om sin død.

”Du kan si hva du vil, men glem ikke de to siste versene.” Det var de som lyder: ”Han som forlater all din misgjerning og læger alle dine brøst, han som forløser ditt liv fra graven, som kroner dig med miskunnhet og barmhjertighet.”

Som eit apropos til hovudtemaet i årsheftet frå Olav Sletto-selskapet for 2008, brevvekslinga mellom Alf Larsen og Olav Sletto, tek vi her med eit utdrag av ein artikkel frå «Bokvennen» i 2004 av Inger Johanne Schüssler: «Alf Larsen: Antroposof, kritiker og dikter», der ho mellom anna skriv dette om korleis Alf Larsen vurderte Olav Sletto som forfattar:

«Hva er stor diktning?»

Hans målestokk for hva som er god litteratur, kommer enda tydeligere frem i essayet «Soga um Røgnaldfolket», der han skrev om forfatteren Olav Sletto, som neppe er særlig kjent i våre dager. Slettos romanverk, «Soga um Røgnaldfolket», ble rost i sterke ordelag av Alf Larsen. Handlingen i romanen utspilles i en fjellbygd rundt første verdenskrig, og viser hvordan en ny tid bryter frem med sosialisme, ny teknologi og lekmannsbevegelse. Dette var i og for seg kjent og velbrukt stoff, og Alf Larsen erkjenner at Sletto heller ikke er nyskapende når det gjelder kunstneriske virkemidler. På det området overgås han eksempelvis av to forfattere som begge har tatt opp lignende temaer i sin diktning. Han vedgår at Olav Duun er større som forteller, og Inge Krokann som stemningsskaper. Det som likevel avgjør sammenligningen i Slettos favør, er det metafysiske draget i hans roman. Sletto har en himmel over seg og et rom omkring seg som betegner en ny dimensjon i norsk romankunst, hevder Alf Larsen. Det er en dimensjon som gir dypere trakter og større vidder, i det hele tatt et mektigere sjelelandskap enn hos noen av de to andre, ja kanskje hos noen annen norsk romanforfatter i det hele tatt, det skulde da være hos Jonas Lie når han er på høiderne. Olav Sletto ser med to syn hvor de andre bare ser med ett.

Ordet sjelelandskap leder tanken hen på antroposofien, og det viser seg at også Sletto var påvirket av antroposofiske tanker. Alf Larsen betegnet Sletto som kristen, men ikke i ortodoks forstand. Det samme kan vel sies om Alf Larsen selv.

Sletto versus Duun

Men derimot er det ikke sagt at Alf Larsen underkjente Olav Duun som en stor dikter. Han kaller Duun en genial forfatter og Mennesket og maktene et mesterverk. Han finner dype anelser om en høyere virkelighet i Duuns diktning, men mener likevel at Duun ikke ser langt nok. Han kaller til og med Olav Duun for en forherdet materialist som ikke tør se ut over livets grenser, noe som er til skade for ham som dikter.

Etter å ha vurdert Slettos diktning opp mot Duuns, konkluderer Alf Larsen slik:

Hos Duun kjemper menneskene bare med sitt eget jeg – uten å vite hva kampen gjelder, mens Slettos mennesker kjemper seg frem til meningen med sitt liv og sin oppgave her. Og den gåtefullhet og uutgrunnelighet som han oppnår bare ved å skildre livet under evighetens synsvinkel, klarer ikke Duun å oppnå uten å veve natur og mennesker sammen til et uløselig hele. Man sitter følgelig igjen med inntrykk av at Alf Larsen mener Olav Sletto er størst av disse to romanforfatterne. Det den ene oppnår ved hjelp av kunstneriske virkemidler, oppnår den andre i enda større grad i kraft av sitt livssyn! En ganske original målestokk for en litteraturanmelder – som også en tid var litterær konsulent hos danske Gyldendal.»

OLAV SLETTØ:

UM
TYSK
LAND

EIT LITE UTSYN

RINGEN FORLAG
KRISTIANIA 1914

Berlin

1.

Du kjem her fri og framand, og kann gaa og sjaa paa byen som noko heilt nytt for deg. Du har synet ope.

Fyrst starvar du daa gjerne uti vestkanten av byen, der er so trygt, der har rikdomen bygt seg fredsame eignehus og hagar. So gaar du etterpaa ute i austkanten kannhende, og du vert noko ottefull her, for her held trældomen heime. Men um du vil ha yversyn yver denne framandstaden du har fare til, daa lyt du stiga høgre enn alle hustak og gaa i Raadhustaarnet – vidare utsyn enn her kann du ikkje faa i Tysklands hovudstad.

Med du no staar uppe i Raadhustaarnet ligg storbyen under deg som ei uroleg steinmork – so langt, langt til han blaanar burt i dis. Kyrkjetaarn, hustindar og gauvande fabrikkpipor stikk seg upp som dulsame teikn. Gatorne er berre smale veiter nede i den graae grunnen, og der nede aular mannalivet.

Men i mengdi og myrja av alt du her ser, kann du knapt skilja det eine fraa det andre, ikkje paa eit bil. Legg daa umsider mark til strogata Unter den Linden, og lauvskogen der lengst ute paa Thiergarten; du ser det veldige riksdagshuset med kopargyllt kuppel og fire taarn. Du held fast ved det store og klaaraste fyrst, og gaast so snart med meir og meir av det mindre. Og fær ein sterk tokke av millionbyen Berlin. Ein sterk tokke av stein, og graatt, og røyk. Ei sterk men fjerr during liksom av ei kjempekvern som mæl ævigt ustogande. Og med di du merkar attaat, at all denne vidaatta av stein ligg i lett skjelving, og lugtar so underlegt av brent aur, so vert du snart trøyt og ør. –

Men no kann du liva her i Berlin i nokre vikor etter dette fyrste utsjaaet. Du skal faa røyna det bisnelege, at du fær ikkje meir ifraa deg tyngsla av trøyttleiken so lenge du bur her. Desse opne steingatorne med svoltne platantré burtetter har ingi magt til aa gjera deg glad. Og desse bratte murveggjer med rad yver rad av daude vindaugo, kva venskap har dei aa bjoda deg! Dette harde og store og tunge utan nokon stans eller skifting, du kann aldri gaa det nær, du maa einast vika for det. Og naar du gaar paa dei store ferdavegjer i denne byen t.d. Franckfurterstrasze, so møter her eit jag so alvorshardt, med so heitt pust, at du sjølv maa berre stogga og stira. Paa eit anna vis um du sviv ein fyremiddag langs dei tri største stormannsgatorne: Du finn her tidt ei stilla, som kann faa deg til aa tru, at no har du kome burtanfor alt liv og all natur.

Du kann gaa og gaa innmed alle desse storbygningar i den tyske rikshovudstaden – gaa og traa etter vitnemaal um menneskjeleg hug, etter bragd av skapande kunsthug. For det er nok bygningsteknikk og sterke regjeringspaabod, og kjøpmannsaand og pengeaand som har reist alle desse museum, bankhus, børsar, kyrkjer og riksbygningar du her ser. Ikkje møter du svip av tysk aand og hand, ikkje ljøske av nærskyld haatt og tanke. Det er stort og hardt og sjælelegt framandt det aller meste. Det er det materielle og mekaniske arbeid, som her stirer paa deg med heile si vegt. Og det er umaatelegt so tungt det verkar.

2.

Berlin har ikkje vakse jamt og rolegt fram til storby. Han har heller vorte bygt med kraft og klemm, og etter riksens vilje. Nettupp nytysk politikk og stordrift har tvinga byen upp so yverlag braatt.

For fire og sytti aar sidan hadde Berlin noko yver hundratusen hovud. No har han sine 3 millionar. Serleg har dei siste firti aar vore ustanseleg meirauking. Men retteleg storby i nyaste meining vart Berlin fyrst noko etter 1880, daa kom han med heitare andedrag i pengestridd og livskamp, enn nokon annan hovudstad paa fastlandet.

Storbyarne er ikkje nationale, dei er verdsborgarar, men like i sjæl og aasyn, og bygt etter same teknik, av same orsak. Berlin har daa ogso alle kjennemerke i vondt og godt, som storbyarne elles rundt i vide verdi: Lenge har han havt sitt proletariat, som trælur utpint med arbeidshamarne, og hatar! Her er ynkelegt misbruk av barn i myrke, sotute verk-skjellarar. Kvende med liv under brjost – og veike mødrar vert rekna til billig arbeidskraft, og maa tjonast burt i fabrikarne. Her er fælslege leigegardar, her er husnaud og tyngsla, og yver alt anna elende stig stank og pest dag og natt fraa dei ovstore slagteri austi byen.

Berlin er heilt og fullt storbyen ogso paa anna vis. Her med sig materialisma ovanfraa og nedetter til alle lag vert gjennomsyra. Her føder ogso storbyaanden hjarteløysa i tevling paa alle umkverve og i alle krinsar – ikkje minst svikefull traanad etter njotingi. Byen staar heller ikkje attende med umsyn til aukande moralløysa.

Men likso hasteleg Berlin har vorte stor i alt anna, har han med vorte stor i vurnad – i heile det tyske riket. Byen har elles lett soleis til aa tykkjast stor for augo. All hans stordom er til aa taka paa med handi, statistiken kann syna med tal so klaart og skillegt. Folket kjem i age. T.d. Berlin verkar meir av mange, mange slag enn nokon annan by i riket – fører det største varebyte – sender i gang dei fleste banksetlar og vekslar. Og byen samlar heile landet til riksdagen og sambandsraadet. Og byen har fleire høge officerar paa sine gator enn nokon annan stad i riket. Og det som meir er, her bur keisaren, toppen og teiknet, og her er hoffet med alle sine løynde kvelv.

3.

Det som nokre førande og rike inne i ein storby el fram i samlivet med kvarandre, det vert radt aanden og tonen for ein serleg flokk utyver heile landet. Ikkje minst høver dette paa hovudstaden og det tyske riket no um stunder.

Det som Berlin skaper av smak, tankegang og livssyn, det gyt seg merkelegt fort utyver, det verkar smaatt umskapande paa tysk folkehug, For kvart aaret verkar rtikshovudstaden med større styrke, det er synlegt. Berlin tek til aa faa førarskap ikkje berre i politikk, men paa aandelege umkverve – trass München, Dresden, Leipzig. Han fær leidande rang paa umkverve, som han i eldre dagar aldri vann aa staa seg.

No kunde førarskapen aat Berlin vera vel nok. Men berlinaraanden er ein aand av framandt slag i Tyskland. I grunnen er han i stort motdrag mot det som i sanning er grunntysk haatt og bragd, han er framand for tysk lynde. I all vissa er det eit gil millom

berlinarhug og tysk folkesjæl, som ingen med ærlegt syn kann dylja burt. Og som truleg Tyskland misfer seg mykje i, at dei vil gløyma av.

I noko eldre tid – fyrr Berlin enno var rikshovudstad, gløymde ikkje Tysklands lærarar og leidarar aa verna mot berlinaraanden. Berlinardraget er i hovudsaki kritik – som ingenting veit aa byggja. Og forarane den tidi vilde ikkje gjeva Berlin større pris enn verdt var. Byen gjorde nok den gong som no krav paa aa vera aandeleg midtstad, men landet kjende at Berlin aatte ikkje jordbotn for tysk kultur. Naar Berlin fraa gamalt vilde vera øvste domar yver tankedrag i tidi – yver dikting og kunst, so dulde ikkje landet den gongen, at Berlin aldri kunde forstaa den djupe, tyske hug. Og ofte ser me, at Tyskland og Berlin dømde paa kvar sin maate um baade menn og saker.

Berlin gav eit ille vitnemaal um seg sjølv, med di han støytt fraa seg Schiller, den tyskaste skald i Tyskland var. Endaa til ei perla som Lied von der Glocke – songen um klokka, vart lese med spott og laatt i den beste litterære krins i Berlin. Schiller var all dag framand, baade for høg og for djup for berlinar-skyn og berlinar-smak.

Denne byen fata heller ikkje menn, som t.d. Lessing eller Winckelmann, eller Karstens, eller Semper. Berlin korkje vilde eller kunde skyna desse arbeidsmenn og forarar i anndsliv og folkeliv. Likeeins med honom som størst er – Goethe. Berlin saag ikkje honom heller fyrr lenge etter han var død, og kjem vel aldri til aa kasta retteleg elsk paa jonom. Goethe for sin part nærma seg aldri Berlin; han fann der ei "Menschenschlag" nokolite for grovlagt, og meir prosaisk enn naturlegt og tysk var. Han sette ingi voner.

Men dette som her vert nemnt, og mykje meir dertil – dette kunde gjeva gode vink til tysken i dag.. Men tysken i dag vil ikkje sjaa den aandelege motsetning millom Berlin og det heimlege Tyskland. Nye tider, nye tilhøve. Tysken er glødd for stordrift, verdshandel, stormagtsdraumar. Og han skundar seg med aa byggja yver alle skiljande gil som finst i riket. Hans storfelte statsteknik magtar umfram godt sovore arbeid, og magtar ogso aa byggja vegjer millom Berlin og Tyskland. So Berlin vert gjort til aandeleg hovudstad likso medvite som han i 1871 vart gjort til politisk hovudstad.

Tyskland gaar til Berlin kulturelt og politisk. Vegen vart lagt for ei god tid sidan – ikkje berre til storbyen som ein utgangsport mot verdi, men òg mot ny tid, og ny innverknad.

Det vil og maa naturlegt skje ei umforming av tysk karakter litt etter handi, nye eigenskapar kjem til med tidi, gamle eigenskapar svelt ut med tidi, alt etter høve og tilstand. Dette syner seg i Tyskland.

Og spursmaalet ligg daa nær: Kva vil den voksterleidi som no er valt – kva vil vegen um Berlin føra det tyske folk fram til? Og kva ser ein allereide?

Prøyssen

1.

Vegen um Berlin fører Tyskland aller fyrst til Prøyssen. Sidan lenger.

Det kann tykkjast so med same, at dette er gale sagt, men røyndomen slær til. Heile sambandsriket søker Berlin, blandar samstundes blod med det sterke, harde prøyssen so innerlegt som raad kann vera til det. Gaar so ut i storverdi.

Prøyssen er grunnstommen i det tyske rike. Det ber den tyske samlingstanken, og fører dei tyske kanonorne. Prøyssen lyfter ørnemerket yver Tyskland, og lærer aa vinna rom og fyrste rang med jarn og blod. Det ber inn i riket baade gamall romaraand og ny Bismarck-aand. Lærer det store fedralandet si eigi gamle livskunst. Lærer Tyuskland aa sjaa kaldt inn i den øksetid og fabrikk-alder Europa no staar i.

2.

Prøyssaren er nordtyskar. Det vil segja at han er stiv i karakteren, og traassig i viljen.

Tyskaren i sør t.d. Bayern, han er lett og glad, barnsleg, han er kunstnaren meir og stemningsmenneskje. Men so har det òg uminnelege tider gjenge handelsveg yver Alparne millom Tyskland og Middelhavet. Sørtysken kann dermed lett ha fenge ein svip av Italia.

Nordtyskland har ogso havt store handelsvegjer fraa gamalt – vestafraa havet og austyver til Russland, fraa Øystersjøen og inneretter elvarne. Men landslaget og lyndet er her eit anna enn i sør, og folkeraset er ogso eit anna. Nordtysken er aalvorsam og praktisk. Han gruvlar ikkje ute i hytt og ver, og han let sjeldan kjensla raada med seg. Men likevel braakar han noko og talar høgt av vane. Han har stor ans for ytre daad, og det er det verkelege liv som fangar honom i lengdi. Han har serhug og gjevnad for politikk, og er vellaga til aa vera krigar.

Men kann dette høva paa nordtysken so yver ein lang, so enn meir paa prøyssaren, som i tvo hundrad aar har vorte uppseda av soldatkongar. Han er egte nordtyskar, men har forma seg meir og meir til aa vera borgaren i eit militær-rike, og soleis vorte hardare enn alle. Takk vere den kommande-aand og sigertrong, som tykkjest vera ein udøyeleg arv i Prøyssen, alt fraa den fyrste kong Friedrich Wilhelm.

Prøyssaren no for tidi er slik, stutt sagt, at han kann rekna kaldt og rolegt ut, men etterpaa slaa til baade hardt og fort. Han kann lyda – han kann fylgja raadgjerder som han sjølv ikkje har vore med aa lagt, naar fyrst keisaren, officerstandet, junkarstandet (storgodseigar-standet) har gjeve deim. Prøyssaren kann staa i rekkja under fanen, og heilt vera borgar i gamall meining av ordet: Ein viljug reidskap for riket. Han elsker og ærar riksmagterne og keisaren, og vaapenmagti er heilag for honom, og den tyske stordraumen tek han som openberring av Jehovas vilje.

Prøyssaren har sin stordom med aa byggja politisk og militært, i handel og verksliv – ikkje i det han har ytt til den indre kulturadling.

3.

I tidi har Prøyssen vakse fram av Brandenburg. Fordi at markgreivarne i Brandenburg, Hohenzollarne, var magtlystne og kloke, og hadde sergjevnad til aa timbra upp eit rike fraa nytt av.

Ætti Hohenzolleren saag radt i gamall tid kor lagleg Brandenburg laag til aa verta samlingsstaden for nord-austlandet. Gjennomgangshandelen i heile Nord-Tyskland maatte paa ei vis møtast her – med all rikdom og alt liv. Og markgreivarne øygna attaat fri veg til havet, og saag opne stridsvidder for store herfylkingar, um dei i framtidi maatte vidka landsgrensa ut. Nedetter femtande aarhundradet fylgjer so Brandenburg sin framhug, ovrar seg meir og meir romfræk, og vert ikkje hefta eller stogga seinare. Hohenzollerætti er slik at ho gløymer aldri sine maal, men lét magttanken gaa i arv fraa far til son. Markgreivarne vart kurfyrstar, sidan kongar. Brandenburg vert til kongeriket Prøyssen 1701. Og Prøyssen legg drjuge alner til si høgd som tidi gaar – helst daa søkjer det vest og aust.

Medan no kongeriket Prøyssen vert ei magt i det sundkløyvde Tyskland, staar Frankrik aarvak i vest og spæjar. Fyst gleder det seg i det stille. Eit sterkt Prøyssen er eit veikare Austrike, og det er batelegt for Frankrik som vil vera fyrstemannen i Europa. Men daa so Prøyssen ikkje stoggar med det aa vera sterk berre, men vert den sterkaste magt paa Tysklands jord, so vert òg Frankrik fienden. Elles – Hohenzollarkongarne er for kloke i politik, dei skrimslar paa timen det sanne huglag vesti grannelandet. Alt sidan Friedrich Wilhelm tridje og fjerde har Prøyssen aldri gløymt aa njosna etter himmelbragdi yver Paris.

Men likso gløgt har Prøyssen havt tankarne i aust. Det kjenner fraa fyrste ferd – um ikkje jamt like mistruig – at paa den leid det æresøkne Austrike ligg og vaker yver stormagtdraumen sin, der løyner seg ein drake som mergstel Prøyssen. Og lenger aust: Rusland.

Soleis vart prøyssardømet skumpa ifraa fleire kantar. I lange tider. Men framsiget vert berre hardare av sovore, framviljen djipare. Magt- tanken vert stengt litegrand, og fær alt lyftande og takande som draumen eig. Hohenzollarætti trur fastare enn nokor sinn paa kongeveldet av Guds naade, og paa kallet til aa gjera stordaad i germanarverdi med prøyssarfolket. Di høgre Prøyssen kjem seg millom megtige grannar, di meir glødd vert konge og junkarstand for vaapni og heren. Og Hohenzollarne tek enn meir strengt og hugheilt den gamle skikken fraa Friedrich den store, dei uppsedar det prøyssiske folk under kommandoand og krigaraand. Lydnad vert det heilagste ideal i riket. Framtidsmaalet skal vera eins aa stunda imot for kvar den sjæl – og det kjem som eit paabod fraa høgste sess i landet: Prøyssaren skal verta ein herrenation av krigarar, som aldri tarv tena for andre, men har kraft til aa krevja og fella dom i verdi – gjennom kongen sin, den allmechtige.

4.

Ein ser so lett, at i revolutionsaaret 1848 kom folkeviljen med eit lite nei. Det var nei til dei grunntankar som kongehuset so handfast hadde styrt Prøyssen etter i mannsaldrar.

Det var paa det store folkemøte i Thiergarten i Berlin. Folkekravet lydde paa, at den faste her i riket maatte verta storlegt minka ned. Her rørde dei no ved det saare! Forsam-

lingi bad ogso um, at kongen maatte lata folket faa del i riksstjornet. Dette var tidsaand og fridomshug! – det verste einvaldskongen kann sjaa i ørskedraumar. Men desse røysterne mot kongeleg prøyssisk tenkjemaate og militærpolitikk var ikkje avlige nok. Dei var heller ikkje døypte og vigde av fridomsaandi fraa Frankrik-England stort og brennande nok. So sigr dei nedervde Hohenzollar-tankarne i Prøyssen. Endaa um kongen snart laut kalla seg konstitutionel konge, var ikkje samanhengen broten. Tvert um. Kongeveldet var berre litt terga, og vart strengare enn fyrr i si hermannsuppseding av det prøyssiske folket. Med Wilhelm I (1861) kom det dobbelt liv i alle gamle erveminne, som ætti Hohenzollern har aa bera.

Fyrst kom det raad um ny og storfelt herskipnad for Prøyssen. Militærsystemet fullt ut-tenkt. Kong Wilhelm sjølv og general Moltke var sjæl og hjarta i det dei sette fram for folket.

Atter kom eit nei mot gamalt Hohenzollarsyn. Det var paa mykje nær ikkje so faarlegt som neiet i 1848, no kom det fraa nokre flokkar i landdagen, (som stortinget i Prøyssen heiter). Dei vilde ikkje hjelpa til med aa faa kongens militærskipnad sett i magt; det var nærmast eit pengespursmaal. Kongen skulde no bøygd seg for folkeviljen, men vilde ikkje. Det har aldri vore skikk i ætti Hohenzollern aa slaa av paa sin eldste draum. Wilhelm I leitar etter ein mann – som kann vera den rette mannen til ministerpræsident, no daa han vil trassa landdagen. Og han er meir enn heppen; han finn fyrst Bismarck, honom som seinare kom til aa fløkja sitt namn inn paa kvart det blad i ny tysk saga. Bismarck aatte den veldigste hand til aa yrkja liv i Prøyssens magtdraum. Han tok upp dei ideal som var gamle i ætti Hohenzollern, og han mura genialt under den magtstelling huset Hohenzollern har i dag.

5.

Det maatte ein no vita radt, at fyrst Bismarck hadde ikkje vorte kalla fram paa tilet i ei soveri tid, dersom han ikkje hadde vore ein kongetru mann og god junkar. Men dette var aalkjent for alle som fylgde med. Han stod alt i 1847 og forsvara i landdagen det einevel-dige kongedøme. Samstundes nemnde han til eigi ros, at han hørde til det prøyssiske junkarparti.

Daa han kom inn i flokarne millom landdagen og kongen, dulde han ikkje det, at han aldri det minste kjærde seg um folkevilje og frilynde for dagen. Han set stutt sagt krav til folket. Han krøv at prøyssaren skal ha lært aa lyda. Han krøv daad, og vilje, og offer, og Prøyssen megtigt! Midlarne til magti skal vaapni vera. Han er grunnege prøyssar i so maate, at han vil ikkje ha draum, eller hanskar paa hand, han vil ha det realistiske, grove grip. Han sa i landdagen, at store spursmaal for Prøyssen maatte verta løyste med jarn og blod. Det kom so fraa hans innarste sjæl og yvertyding, at det slo ned. Landet vart gripe av Bismarcks aand og vilje.

Det største spursmaal for Prøyssen var magtspursmaalet med Austrik. No som fyrr. Denne floken fekk løysing med jarn og blod 1866; i krigen med Austrik stod prøyssisk vaapnpolitikk prøva med glans.

Atter ofra Prøyssen jarn og blod. Paa Frankrik 1870-71. Og som Bismarck hadde skyna lenge fyrr – no vann Prøyssen magtstoda heilt. So heilt, at dei skilde tyske rike lutte seg i hop til eit samla stor-rike, der Prøyssen skulde vera berebjelken.

Hohenzollardraumen i mange, lange hundradaar hadde havt heppa med seg. No steig Wilhelm I fraa konge av Prøyssen til keisar i det samla tyske rike.

6.

Det er merkelegt med Prøyssen, det har aldri – djupt set – vingla i sin gang, fraa det tok ut av Brandenburg og til no det naadde fram til det tyske keisar-rike. Det har jamt vilja fram til nok omeir og større; det har stødt visst kor det hadde sine maal; heile tidi har Prøyssen havt fyrstar som kunde føra, og eit folk som kunde lyda.

Andre luter av Tyskaland har havt det annarleis. Bolkevis drøymde dei seg burt, eller dei fylgde det vitskaplege drag i seg, og leita og grov for djupt – eller dikta, skapte kunst og livsgleda, eller i mystikk fram i sjæl og sinn, og dermed seinka seg i det ytre kappsteg.

Aldri Prøyssen! Prøyssen stod verdsleg, magtglad, kald alle dagar. Det flutte landegrensor og øvde politik, skula seg upp til aa verta leidar i eit megtigt Tyskland.

Det tyske rike

1.

1871 hadde Prøyssen stor dag.

Fyrst hadde vaapni vunne versensry i sigeren yver Frankrik. Militærpolitiken stod i beste solskin. Og yver alt anna so vart Wilhelm I paa ærefull maate valt til keisar i eit samla Tyskland.

Ikkje var det vel kjærleiken til Prøyssen som dreiv fyrstarne til samling. Heller ikkje var det fridomshugen fraa revolutionen triogtjuge aar derfyre – han var utpint. Ikkje var det nationalmedvitet – endaa me veit fraa Napoleonkrigarne at det var til – som fyrst og framst bøygde dei nakkestive fyrstarne til einskap. Fyrst og framst var nok eit samlag klok politik mot Frankrik og andre strøk av utanverdi. Difyre gløymde fyrstarne gamalt ovund seg imillom, la tilsides motviljen og otten for Prøyssen, og søkte kvarandre med den voni, at alle skulde verta trygge og sterke. At Prøyssen kom i brodden laut so vera, det var størst i vidd og rikast paa folk. Og sørtysken maatte vita med seg, at han ingenveg kunde koma t.d. mot eit Frankrik, utan Prøyssen med sin herskipnad stod attmed.

So maatte ordgangen lyda slik, at det tyske rike er eit lovbunde sambandsrike. Alt som vedkjem dei sambundne innbyrdes maa fram i eit sambandsraad av 58 mann. Det og det rike kann senda so og so mange til raadet, Prøyssen daa flest, i alt 17. Sjølv rikspolitikken og tyngdi av lovgjevingsarbeidet har stad i Riksdagen, ei storforsamling paa 397 mann,

vald med aalmenn røysterett. All lovgjevande magt ligg hjaa riksdagen og sambandsraadet.

I toppen av riksskipnaden staar keisaren. Han er stormegtig. Baade semjor og avtalor kann han binda for sitt rike, krig kann han opna – han er øvste krigsherren, og han kann personleg verka inn lettare enn nokon annan. Keisarverdet og kruna er lagt arveleg til det prøyssiske kongehus Hohenzolleren, so at kongen i Prøyssen er keisar i det tyske riket.

Slik vart skipnaden i sine største drag 71. Og det er nok til aa segja, at Prøyssen paa alle vis maatte verta samlande midstad. Keisaren og hovet, riksdagen og sambandsraadet – alt lagt til Berlin. Hertil kjem, at fyrste rikskanslaren som det samla riket har, er prøyssar i kropp og sjæl: Bismarck.

Me skynar skillegt kvi den lærde franskmannen Renan skreiv som han gjorde i eit brev 71. Det er hans tru, at Prøyssen vil nok ha ans for det heile Tyskland – set politisk; men i hug og haatt vil Tyskland koma til aa verta eit Prøyssen, spaar han.

Det er i Tyskland beintfram fleire folk. Rett nok mykje nærskyld, men likevel skilde – kvart med sin serhaatt, sit nationale liv fraa gamalt. Det er svabarne i sør, frankarne i Rhinlandi, lenger nordtett saksar, prøyssar o.fl.

So med eitt kast skal desse ymse folk vera den tyske nation. Dei skal liva seg inn i det tjodlege tilværet som riket etter 71 kann bjoda deim. Eit større ferdaland enn dei fyrr kjende har braatt kome til. Og dei har pligt til aa røta seg, arbeida, ofra som sane borgarar i det store fedraland.

Her kjende mange ein indre vanske. Det vart tvil um dette riket nokorgong kunde veksa organisk heilt.

Men no etterpaa ser ein merkelegt mykje, som samstundes høvde til aa beinka i hop skilde hugar. Fyrst vart det sagte byrgt aa høyra til eit rike som var stormagt i Europa. Og det var glans med aa vera Prøyssen skyld etter slaget ved Sedan. Dinæst hadde det tyske rike nye og store oppgaaavor aa løysa i heimspolitikken. Og no skulde Tyskland tevla med gamle England og med Amerika i verksdrift og handel. Dette gav kjensla av nytt verd. Dette gav mod til aa samla seg um det store og gløyma det smaa. Dette gav von og vilje til aa byggja riket etter det system Bismarck hadde valt.

Hertil kom andre ting som knytte band. Stridsferdi mot Frankrik hadde gjeve ungdomen i nord og sør ein stolt sogebolk i sameiga. Dinæst kunde riket i sør og nord ottast same fiende og same faare, og laut samla seg um prøyssartanken: Ein auka og velbudd her til vern um framtidi. Moltke raadde til aa rusta ustanslegt i 50 aar frametter. Men meir enn alt mana og batt Bismarck, som aldri let einingstanken kolna, men livde berre for keisar-riket.

Og under alt anna maatte so landet arbeida seg uppatt etter krigen, og grøda sine saar. Dei skiljande umsyn, som elles kunde splitra, fekk ikkje næring. Tyskland tok Prøyssen til stav og stytta og læremeister. Utan nokon større murr.

3.

Den franske hoffmann, dikteren Mérimée, hadde fenge Bismarck i tale for fyrste gongen. Og han var heilt forbina og tvitenkt etterpaa, for aldri hadde han høyrte i Frankrik tale um tyskarar av eit sovore slag. So skriv han ned i dagboki det han tykte var mest merkelegt og uventa. Han er slett ikkje sentimental! – skriv han um Bismarck.

Europa har noko paa same vis lote læra ein ny lærdom um Tyskland, som ikkje samstava med gamle truer. Etter røyndomen i siste 50 aar er tysken korkje kløkk eller hugveik. Han har just kasta seg inn i notids- livet med slikt vaagemot, slik vinnelyst og hermannshaatt, et det er til undring.

Gaumar ein etter, so har tysken drive seg lenger enn ein fyrsto skulde tru. Fordoms idealisma har han lagt ned til det matnyttige i handel og verksliv. Der han grip kappestriden heilt ut, der samlar han seg med kjempevilje berre um dei verkelege verde – likso fust som amerikanaren gjer det. Han reknar einast med røyndeting, søkjer i alle høve fyrst sak-kunnskapen. Han staar soleis paa kvar kant merkeleg fyrebudd og sigersæl.

Og grannarne i vest eggjar honom til aa taka i. Allstødt. Der gaar det snartenkte og gaaverike franske folk, og arbeider og sparar, snart dreg det rentepengar or alle verdsens rikskassar. Uti havet England med storverksdrift og verdshandel, og sigler kongeferd paa alle hamner. Og lengst vesti, der ligg Amerika med sitt lokkande arbeidseventyr. So tysken maa høyra, og maa sjaa. Og han vert ærelysten og viljehard attmed desse store herrefolki; han vekkjer magtinstinktet i seg, og trengjer seg tevlande fram.

Det er dette Tyskland har gjort aari etter 71: Det vekkjer magthugen i seg, og legg grunnlag for komande kapping ute i heimslivet. Førarane knyter tjod-kjensla fast til denne tevlingstrong – til denne traas etter eit Stor-Tyskland, og fær dermed ei framdrift meir. Soleis klaart og medvite gaar det tyske rike til yrkjes fraa fyrst av.

Umbøter av alle slag maa til. Fyrst og framst grunnmuren. Det er post og telegraff; det er eins myntfot for heile riket – fyrr var det 7 ymse myntfot i Tyskland; fleire jarnvegjer, og sams jarnvegtakst for alle sambandsrike; so maa det ein samla rettsskipnad til, og eit samla herstell i prøyssarmynster, moderne bankskipnad, og andre tollgrensor enn fyrr har vore.

Men dette er berre upptaket. Skal Tyskland kunna tevla med i nytids verksdrift, storhandel og samfundshushald, og hava gagn av det som alt er ferdig fraa hand, so maa landslyden faa den tekniske tame og kunnskap som vaar fabrikalder kræv. Dette har tysken skyna betre enn noko anna europafolk. Han har gjeve seg eit skulestell som femner vidt og botnar djupt. Det stig fraa gode folkeskular til høgskular i alle tenkjelege faggreiner – øvst staar 21 vyrde universitet. Men utanum skuleupplæring har tysken lagt vegt paa det aa faa lesnad til folket. So no er det bok-utlaan i byarne og bygderne. Mange stader jamvel fagboksamlingar. Og landet eig ikkje mindre enn 15 store universitetsboksamlingar, heller ikkje faa hoffboksamlingar, dei kallar. – Alt er velskipa og regelsett baade skularne og uppsedingsarbeidet elles. Aand som kann styra, og aand som kann lyda finn ein her som i alt anna prøyssisk-tysk. Og langt syn framyver vantar det ingen stad; fyremaalet er ogso høgt og synlegt for alle: Det tyske rike fremst av alt!

Fast og dugande og praktisk, ikkje rett lite framfus, ikkje rett lite hardsett og djerv – slik har tysken vorte av denne uppsedingi. Og umfram sjøvhjelpt. Han støyper sjølv sine

kanoner baade til landher og krigsflote; lokomotiv og vogner lagar han paa egne verkstader; skips-floten veks etter som eigen handel og verksdrift aukar; kanalar og hamner har kome fyrst kravet retteleg var der, og har vorte til med egne pengar.

Slik har det gjenge sidan 71.

Dugande og praktisk staar Tyskland jamsides England. I arbeid, handel, skipsferd. Og som det staar skrive utanpaa huset aat den store Hamburg-Amerika Lina: Unser Feld ist die Welt! – soleis kjenner tysken det meir og meir, kann ein merka. Som folket aukar, so aukar arbeidet og pengarne. Og det grip heile Tyskland som ein utlenkt paa lag – som folket nører med magtvilje og pangermanisme. Det er mykje i slegt med den gamle prøyssiske svolt etter større jordvidd. Dinæst er det fødd av dagsens trykk: Landet er ikkje lenger stort nok for alle 68 millionar menneskje og deira arbeid. Og aller sist: Tysken er ikkje lenger sentimental, men prøyssisk og framdjerv.

4.

Aldri hadde militæryrkjet fordom slikt hilder med seg, som i Tyskland no under keisar Wilhelm II. Heller aldri kunde magtvilje og stordraum faa slik yverjordisk glans i jarnriket Prøyssen, som i det samla rike med den germanske rasetanken yver seg. Heller aldri har uppsedingi vore meir klaare og medvite enn i Tyskland no. Ein vyrd tysk general sa 1913, at det høgste maal maatte vera det aa skapa innerleg samhug millom krigsheren og folket. Og det er sant, dette er ogso sett som høgste og fyrste maal i folkeupplæringi.

Alt paa skulebenken fær barnet godt innprenta kva dei tyske vaapn er verde. Det meste av sogelestren sviv um tyske sigrar til ymse tider, allerhelst sigeren yver Frankrik 71. Borni lærer tidlegt aa faa kjært minnet um Sedan. Dinæst puggar dei godt inn, at slik som landet ligg til maa det verja seg til alle sidor, og hava ein mynsterher av eldfulle soldatar, som kann staa ferdig naar det skal vera.

Naar daa barnet veks til og kjem med ute, so røyner det straks, at alt som har med heren aa gjera – officerar og uniformer, det er finare og meir vyrdt enn noko anna. Snart fær det ogso kjenna, at officerstandet er ein kaste med serrettar og serrang. Ein yverkaste som staar i eit merkelegt serhøve til fedrelandet og keisaren.

Vaksen ungdom kjem friare med i livet, og no staar alle – alle fedrelandssinna lag og femner etter honom med lange armar. Anten dei no heiter ungtyskland, eller tyske samlaget, eller alltyske foreiningar, - so liver dei paa det same, og har det same aa bjoda i hovudsum. Det er at tysken maa vera ei militærmagt, det er voner og ord um eit Stor-Tysk-land, det er at germanar-rasen skal sitja paa verdsens domstol, og framleides slik. Og soleis godt budd med kjennskap og kjenslor av dette slaget, gaar dei beste unge menn inn i hertenesta. Her skal dei faa den fulle maksling til borgar i det tyske militærrike. Her skal det innerlege band millom folk og her verta tvinna for aalvor. I ei rundeleg tid paa tri aar.

Det fyrste dei unge "mannskap" møter er tvangen; og ein ny moral og tett i tett av grovlagt meiningsløysa. Atter og atter vert dei krenkte i det finaste, kløkkaste, i det mest menneskjelege. Atter og atter maa dei svelja dette som ès og vil verna seg i deim. Dei bøyggjer seg berre i redsla for straff. Og dei kjenner at dette er aa vera hund, men bittert – sup for

sup maa dei drikka den lærdomen inn, at ikkje har dei vilje, heller ikkje ansvar – utanum det aa lyda komando. So skynar dei etter kvart, at no er dei soldatar, komandoordet og tenestereglarne er lov – dei er utanfor godt og vondt. Paa resten kjem vanen sigande yver deim, eller dei misser modet og trøytar, og daa er dei tame. Officer- synet smittar smaatt i senn. Militærdraumen fengjer litt um litt. Gamle, kjende tyske grunntankar fraa fyrr kjem att i ny, fast form, realistisk paakledde. Og no er han soldat av rette slaget. Han lyder komando, og han stundar etter krig, og høgaktar krigen.

Naar so dei tri tenesteaari er slutt, og mannen staar i sitt vanlege arbeid som fyrr – daa er han ein annan enn han var. Han er regeldriven, handfast, han er soldat ogso i arbeidslivet. Det vil segja, at han er rundhogd borgar av militær-riket. Og det innerlege band millom honom og heren – um eg skal segja som generalen sa – det er lange spunne. Det er spunne so godt, at den vanlege mann kjem aldri lenger burt, enn han tykkjer trummeskraal og vaapnklirr er den likaste musikk han veit til dagsens kvardagsstrev.

5.

Det er ikkje einast det arbeidande folk i Tyskland, som har lote lært aa bera age for krigaryrkjet – eller fenge ovtrui paa uniformer og vaapn baade i arv og uppseding. Men visst meir militærstandet sjølv har lært aa tilbed sitt eige verd, sin eigen rang. Dei tusen tyske officerar stikk daa heller aldri lampa under bordet, men lyser i sal og paa gate. Dei bryd seg ikkje med aa løyna for nokon, at halvt um halvt er dei keisaren skyld. Officeren tarv ikkje setja krav fram med blygsla, di at alle finn han er vig tug herre i riket.

Dei tyske militære har ogso mange synlege grunnar til aa vera byrge. Og dei veit sjølve um det. Dei veit at dei er verdsens beste soldatar til lands, og at dei gaar gamle England ein bra kappgang med krigsfloten sin. Dei godnar seg av di dei har fleire Zeppelinarar enn noko anna værpna folk. Dei tenkjer òg alltid paa det, at skal Tyskland kunna vera stormagt i arbeid og handel liksom England, som Amerika, so er det naudsynt aa ha vakt um kanonorne. Skal det store fedralandet faa vera med aa skifta jordi, faa bruklege utbygder til sine folk, faa marknad til sine varor, so maa militærhand og militæraand gaa i fyreve-gen. For vaapni er som Salomons lykjel, dei opnar kvar stengd dør i folkeheimen. Og dei er som trollblaaster, dei rekkjer alle diplomatiske knutar, og skræmer baade sjølvkjærleik og frimannskjensla hjaa grannarne. Vaapni er det einaste rett megtige i eit folk, segjer of-ficertrui, og vaapni kann dei handsama, so dei har grunn til aa vera kaute.

Det same tenkjer sume andre, ja heile stand i tysk folk. Han tenkjer likeins den store fabrikeigaren, som treng militærvakti um sine varer og si vinning. Og junkarstandet trur militært, for junkaren vil vera i keisarriket som ei riddarfylking i gamall stil. Og keisaren trur paa krigaryrkjet, og held det hjarta nær. Han har bruk for det. Og folket baade trur og ikkje trur, men betalar, so standet kann auka seg baade i tal og i glans. Dei tyske militære kann vera byrge av all denne samhug.

No har det òg kome dit, at tidsens syn og vanlege tankegang er i ætt med vaapenaandi som aldri fyrr. Draget mot materialisma ber krigarhaatten yver alle bakkar, inn i alle sinn. Vitskapen klaarlegg med prov etter prov, at krig er heilag naturlov, siger i kampen er sann

magt, og magt er rett. Livet er døss-kvad yver dei veike, men sigersong for dei sterke, kald, mekanisk lov for alle. – At aand kann tøyra kjøt, at vit kann gjera drift og kraft til signing istadenfor draap, det finn denne art vitskap urøynt endaa. For materia har nok denne vitskap funne, aandstøet aldri; tanken har han funne, vitet aldri; den ferdige vara og avling har han fenge tak i, men livsens innarste raad, og kall, og vokstervilje aldri. So trur han, at ikkje anna enn det han har klearlagt er til, for han skynar kva det er aa vita, men ikkje kva det er aa tru. Denne vitskap verkar inn, og so vert høgsetstevet i vaar samfundshall: Vil du liva, maa du slaast. Og i Tyskland gjeld det meir enn hjaa andre.

Slik stød og stytta har militærviljen i det tyske keisar-riket. Slikt breidt grunnlag har krigssynet. No kann officerkasten klæda folket i den prøyssiske jarnskjorta mest so hardt han lyster. Bakanum staar alle profetar av den ævige krig – og forsvarar og lovsyng.

Ja, dei siste aari har det kome um lag 30 større og mindre bokverk i Tyskland, som alle har havt beinveges erend til krigsaand og magt- politikk. Og det staar trygge namn bak t.d. Hasse, Rohrbach, Wagner, Bernhardi. Mange av desse skrifterne har vorte selde i opplag etter opplag, retteleg brøytte ned til folket. Bøkene er – sume heilt profetiske og vekkjande: Tyskland maa taka sin fulle rett i verdi; den tyske politikk maa skapa eit sæsardøme Stor-Tyskland; framtidsveg og vandringsmark gaar austetter yver Tyrkiet o.s.fr. Andre forfattarar er vitskaplege. Dei syner kor naturlegt og naudsynt det er, at tysken rett no tek livsstriden (magtgripet) upp for aalvor – ikkje einast i arbeidstevling og handel, men med jarn og blod i sjølve ota um verdsherredømet. Nokre tek det religiøst mest aa kalla. Krigen er gudsdøm millom folki eller rassarne, tel dei fyre. Og germanarrasen er kalla til det aller største førarskap i menneskjeverdi. No maa han endeleg vita, og forstaa, og vilja! – Reknar ein umfram desse bokmenn og vitskapsmenn alle bladskriv og fyredrag i same leidi no dei siste aar, daa fer ein til aa skrimsla kor militærdrive Tyskland i grunnen er, kor ofse mykje arbeid og uppeggjing det ligg under kapprustingi.

Og ein ser noko anna. Ein ser kor merkelegt det tyske folk i alle lag nører ei ny, sterk lagnadstru, og ein halvt religiøs magtdraum. Ein tarv ikkje tegja med, at nettupp denne lagnadstrui og magtdraumen har lyst i ætti Hohenzolleren gjennom alle hundradaar – som ein demant paa ei jarnbrynja. Det er Hohenzoller-hugen som mengjer seg med folkehugen, ser det ut, men har no som fordom bruk for sverdet.

Den prøyssiske militæraand kann soleis vera nøgd, han sigrar, han magnast. Den tid fru dé Staél rømde Frankrik for Napoleon skuld, og gjesta prøyssarkongen i Berlin, saa merka ho straks, fortel ho, at militærstyret der hadde lagt farg og klemm paa den aalmenne meining. Kom ho no att til Tyskland, vilde ho visseleg segja beint ut, at militarisma har lekkjebunde folkemeiningi.

Officerkasten bør vera nøgd, friare har han aldri stade framfor folket, meir hardhendt ut av sittt sanne lynde har han knapt aldri vaagt aa vera. Det kjem soga etter soga med vitnemaal ifraa ekserplassarne, ja ute paa opne gata hender ting som talar klearlegt kva tysk militarisme er. Til dømes det ein berre kann nemna fraa krigsretten i Straszburg desember 1913. – Ein løytnant, fødd friherre, staar klag. Han marsera fyre ei deild soldatar ein dag, og der staar det eit halt menneskje attmed – utan nokolag vaapn eller verja i hand, men mannen hyttar og mumlar nokre harme ord til løytnanten. Løytnanten krenkt! Og

dreg sabelen, hogg hovudet av halte stakkaren so blodet gøyser burtetter gatesteinen. Dette skarvestykket av ein raatamp, kann obersten for regimentet formilda og glatte yver i krigsretten. Fritt og frelst og som heidersmann! Det hadde hendt, fortalde han, at officerar av hans regiment vart kleng-orda paa gata – verst daa løytnanten, som her fyrr er nemnt. Obersten hadde funne grunn til aa bed officerane gaa fram so kvast (schneidig) som mogeleg mot slik-slag skjemt. ”Eg har ogso tilraadt løytnant T-, at han jamt ber revolver”, sa obersten, og skulde nokon atter trød løytnanten for nær, so raadde han til – ”i so fall gjera bruk av revolver eller sabel”. Og – fortalde obersten meir: ”Underofficerar og mannskap har eg paalagt, at dei skal bruka vaapn illhardt mot folk som gjer aagrip” gjer aagrip med skjemt og soveri ageløysa mot uniformi!

No bør ikkje dette hende her leggja oss raud klut for augo, so me dømer tysk militarisme ut i hytt og ver. Me kan lata hendet tala rolegt for seg – det som det har aa segja; me kan sjaa kva det opendagar.

Tankelaget i tysk officerstand stikk her eit stygt hovud fram. Ein kann ikkje neitta, slik er standskjensla i det læger; so heilag er uniformi for dei som ber henne; so lite vyrrnad for eit mannaliv – og det i fredstid millom sine eigne, el militarisma fram innarst inne.

6.

Det tyske folk er ikkje einast militærlydig, eller arbeidskjært og systemkjært, eller ærekjært. Det har mange andre drag, som den framande har likso lett til aa sjaa. Til dømes det at det er so embætts- venlegt, so adels-kjært og fyrste-kjært. Det ligg liksom i folkekjensla. Den høgre mynja som har gjenge i arv i nokre aldrar, ho plent ber med seg litt av det dulde magtupphavet, ho eig noko som ligg yver menneskjet. Tyskaren kjenner dette sterkt; i mange maatar er han noko attetter, og den frie hugen vest og nørdest i Europa gaar ikkje lett i blodet paa honom. Han ærar styringsmagt og nedervt mynde baade av dragnad og uppseding.

Det dyraste av alle tyske skattar er dei tyske fyrstarne, sa ein namngjeten bokmann og folkelærar i otti-aari. Men det høgste av alt høgt var keisaren i sambandsriket. Og visst og sant er det, at kongedyrknaad har vore til i Tyskland fraa gamalt. Friderich den store t.d. vart so plaga av sine prøyssarar med smeiking og trælehug, han tolde det ikkje. Han fekk slik vanvyrrnad for menneskje, at han stengde seg inne i einsemd i paa slutten. Eg er trøytt av aa styra yver slavar, sa han daa han døde. – Jamvel den store Goethe løyste seg ikkje fraa dette sam-tyske drag, men søkte meir fyrstegunst enn han burde ha gjort. Og tyskhataren Nietzsche – det var vel just denne tyske traanad mot samfundshøgdi som kom fram i honom, meddi han aldri gløymde aa vera byrg av, at far hans hadde vore lærar for fire prinsessor fyrr han vart prest. Etter at han sjølv vart kalla Friedrich Wilhelm etter F. W. IV. Eller at han la so fram si skylda med adelen – og si tilbeding av magtmenneskjet. Det er den vanlege drifti uppetter, som er so skilleg i tysk hug og tysk saga. For det er framdrift i den tyske nation, ei stormannstraa og ein age for magti, som gjer det lett aa gjeva seg under vald – og samstundes stila mot høgt maal.

Dette same tyske uppsig øygjer ein enn klaarare hjaa ætti Hohenzollern. Keisarhuset er no so sertysk. Slegti er fyrst ei vanleg adelsætt, men stig til greiverang, og arbeider seg sidan fram til kurfyrstenamn. Kurhatten ber ho lenge og med æra. Men fær lengting etter kongekruna, vinn henne med, og lyfter kongedømet til magt og velde for augo aat Europa. No vil hugen lenger fram, Tyskland var eingong det store keisardøme, og Hohenzollarne drøymmer um aa byggja uppatt keisarstolen. Dette hender ogso. Keisar-riket staar uppatt 1871, og Hohenzollaren som sit paa truna vert fylgt og elska av heile tjodet. Men det ser ut til at ætti traar lenger. Framdrifti hjaa Wilhelm II er med det sterkaste som ho har synt seg i slegti nokon gong. Og han har lettare for aa gripa, med di han spenner germanske rasetankar yver folkehimmelen, og samlar um veldige høgmaal. Skulde no ætti Hohenzollern atter kunna ta eit stig fram, so vart det fraa keisar til sasar. Men det vilde vera uheppe, for sasaranden høyrer attende i ei tid me no skulde vera kome framum.

Nok er det, at det tyske folk finn mykje av seg sjølv hjaa keisarætti, som det kann æra. Baade Sør- og Nordtyskland. Hohenzollarætti er ei blanding av sørtysk og nordtysk blod og karakter. Det hugvarme og høgtenkte kunde ein soleis rekna attende til Svaben, og det meir kloke, kalde, klaare til prøyssarhaatt. Men um dette aldri hadde vore med eingong – dyrking av fyrsten og mynja ligg tysken i blodet. Han vil gjerne lata seg føra.

7.

Ein tarv ikkje tru at alt i tjodet skal gaa ei og same lina, um no sjølv djupdraget gaar i ei leid. Ein maa ikkje heilt gløyma i yversynet, at det er tusen smærre ting og delar som ligg innunder – løynt. Eit notids samhelde kann aldri verta einspelt, so mange saker, arbeidsvegjer og standsmuner som det no er. Folkesjøen kjem aldri til aa liggja spegelblank, for det kastar vind fraa so mange kantar. Og t.d. i Tyskland ser ein straum og evja, motdrag og motsetningar skilleg klaart. I det religiøse er her so visst ein Gud til sjælevord baade etter lattersk og katolsk synsmaate, som det er ein aalmenn krigsgud for riket og heren. Det er med tysken som det var med Bismarck daa han for til Sedan. Bibelen hadde han med for si indre trong, men kanonorne for sin vilje til aa drepa franskmenn. Og i det politiske same eins. Er her eit ja til keisar – junkar – krigar, so er det med ein nei-vilje hjaa alle tusental arbeidarar og smaaheimar i landet. Er det ein draum um stormagtsvelde i dette folket, er det òg krav um betre kaar og voksterrett for den einskilde. Tvangsla ovan ifraa kann du merka, men ogso drifti nedanfraa og uppetter.

Serleg dette livekravet nede i djupaalen av folket bør ein ta litt i umtanke, den som framaand er, og gjerne vil ha ein sann tokke av sam- heldsvokstren. Og just den sociale rørsle i Tyskland segjer oss best indre tilstand etter 71; dinæst er ho neiet fraa Thiergarten 1848, som enno liver, og er tusen gonger sterkare no enn daa. Her finn du soleis samanhengen paa folkesida. Endaa du ser nok at tidi har verka inn – Tyskland er nytt, og folkekravet fraa revolutionstidi har ny svip, av di det har heilt nye vilkaar aa liva under, og nye talsmenn.

Aar 48 var det berre tri stand i tysk samhelde, adel, borgar, bonde. Men alt i sekstiaari løyser det seg ut eit fjorde stand av fabrikarbeidarar. Dei ser imot vest, og laaner og lærer

av Frankrik – England fyrsto. I all vissa England, for der kom den store verksdrifti fyrr enn annan stad, so der var fjordestandet alt gamalt aa kalla. Men so sigrar Tyskland i krigen med Frankrik 71, og gaar straks inn i ei tid med storverksdrift, industriadel og pengemagt, - som fyrr har vorte fortalt, - og no kjem det rettelege fjordestandet i Tyskland, og dermed striden millom tenar og herre, arbeidar og styrar. Det er denne tid socialdemokratiet fullskipar seg. Og dei kjem med krav og med krig – krig er grunnsetningen. Høgre-standi møter med uvilje og atterhald. Jamvel Bismarck skyna ikkje (han var junkar) – kva denne rørsla botna paa og nørde seg av i tysk hug og tyske tilstand. Han kjærde seg berre um at hans rikstanke ikkje maatte verta splitra, og han trudde paa harde midlar, so emna han smaatt paa aa setja socialistarne utanfor riksskipnaden. Tyrannraader! Forfælande hat og øsing var ogso frugti det bar. Og andre hovud maatte straks skyna, at styremagterne laut møta socialistarne paa anna vis. Fraa 1881 tek det til aa koma rettarbot, og Tyskland fær ei arbeidarlovgjeving, som plent er storfelt. Dette stengjer agitationen paa sume kantar. Men av di arbeidarpartiet ikkje einast steller seg i motvegt mot pengeherjing, men òg keisar og junkar og militærkasten – heile tyngdi ovanfraa, so vart det nok aa lyfta paa likevel. Og nok av framgang, med di kapprustingi la verre og verre byrdor, og toll-loverne vart sett til bate for landadelen, so heile 94 % av landslyden maatte betale maten urimeleg dyrare enn elles kunde vera. Og naar hertil kom, at partiet hadde ein so gaaverik førar som August Bebel, so er det mest trulegt, at det arbeider seg godt fram i riksdagen. Og naar slikt noko horvar inn, som det at keisar Wilhelm talar til arbeidararne i Breslan 1902, og refsar førararne og samskipnaden, men klappar arbeidararne sjølve – daa verkar det sers fremjande ved riksdagsvalet aaret etter. Socialistarne stig med 1 mill. røyster fraa valet derfyre – naar 3 mill. røyster 1903. Men 1912 hadde dei vunne upp til 4 ½ mill. røyster og 110 sessar i riksdagen.

Men no socialistarne har vunne magt, no har dei alt lempa litt paa armslengen. Det har kome ny leid i tysk socialisma, ein ny flokk, som har bleikt ikkje lite paa dei raude fargarne. Gamleføraren Bebel, han var streng og fast læresvein av Marx so lenge han livde. Og han vilde eit anna samfund – umsnudd fraa det som er i dag – eit betre. Men denne nye leidi i tysk socialisma, ho bur seg til aa møta magti, og taka magti i fang, og lærer seg til aa taka dei umsyn som magti tek. Dei har ikkje den nyskapande varme, heller ikkje grunngravande og grunnleggjande tankar desse nye; men dei er livande vitnemaal um oppdrifti i det tyske folk. Dei lyder oppdrifti fraa magtløysa til magt, fraa samfundslægdi til samfundshøgdi. Dei syner at den tyske socialisma heller ikkje er noko anna.

Du kann merka deg med tysk socialisma, at ho hatar berre hamen og det ytre utslag av pengevelde og militarisma, men aldri sjæli innanfyre, som er materialisma og magtmoral. Nei det som er drivande sjæl i pengemagt og militær-draum, det har tysk socialisma òg teke som bankande hjarta i eige liv. Og har dermed hespa seg inn i skrikande motsegn. Ho staar og forkynner vilje til verdsensfred og rettferd og brorskap, men har godkjent mordloverne og vaapnaandi i liv og læra. Ho gjev seg ut for ny livssevja, men er daa alt for mykje berre den gamle, sure saft i samfundskroppen. No tek ho magti snart, og brukar henne trulegt slik at magtaanden sjøv fær ha eit ord med i laget. For tysk socialisma har i sjæli aldri vore sant tærande og reinsande revolutionær.

Framtidsparadiset som gode sjæler trur paa, det kjem vel ikkje um tysk sosialisma vinn yvermagti. Det gamle krigarsamfund som no er – berre i ei onnor form, kann vera aa vona. Noko fleire umbøter, som lettat ytre tyngsla, brigfe i toll-lover og løningslover, kan-nhende billigare mat – og dette er store ting! – men ikkje folkefrelsa, ikkje drykk for verdi som tyrstar etter rettferd.

Ein maa sjaa på social-rørsla i Tyskland som oppdrift, uppsig i folket. Byrdorne er store, tyngdi ovanfraa dei høge folkelag er hard – men motdrifti, uppskuvet fraa folkedjupet er ogso sterkt. Det er motsetningar, kraftgir i dette folket, og ubrukte krefter. Det er det ein ser med forvitna.

8.

Nationaliteten eller tjodskapen i eit folk er nærmast aa kalla ei sjæl, ein grunnhaatt, ei opphavskjelda i blodet. Nationaliteten vitnar um seg i sed, i tankegang, hugsyner, dragnad i folket; men hans innarste liv og saga andar i tungemalet – ordet er aand. Difyre ber nationaliteten i si dypt forntidi – baade det som er i minnet og det som gløymt er. Difyre ber nationaliteten i si høgde framtidi – det unge som skal veksa, og jamvel det uborne.

Krenkja nationaliteten er aa drepa noko som tidi har ale, og Gud har fødd.

Tjodtanken, nationaliteten, naar han fær vera rein og sann, so byggjer han aldri mur um eit folk. Han vekkjer just den rette vurnad for det sermennelege kor det finst – den høge age for det som er folkesjæli – det våke skyn paa dette som er naturbotnen og det grunneigne i tjodet. Nationaliteten skal vera den gjævaste forstaaing millom folki; han er kjærleik.

Men nationalitetstanken, som har vorte klædd inn i taake og usanning – han vert nationalt høgmod og sjølvtykkje, national magtbrund og yvermanns-skamløysa. Og handsterke førarar grip honom straks, og brukar honom som samlings-øl innerter i folki, men som vanleg vaapnpolitik utetter mot verdi.

Slik har t.d. Tyskland ureina nationalitetstanken for seg. Nationalkjensla, som ligg i dei ymse folk i det tyske rike, lokkar leidarane yver til rikstanken, keisartanken, eller som det helst vert kalla germansk rasetanke – det støyter mindre og lyfter meir. Det heiter at dei gaar fraa det inngrensa til det større. Og naar Tyskland møter nationalkjensla hjaa smaafolk som det hertek (Polen, Slesvik), daa evar det seg ikkje, men hogg like inn i det organiske liv, og seigpiner sjæli – nationaliteten i desse folki. Det kræv at offeret skal vera tysknationalt til fastsett dag. Tyske menneskje kann staa der aa mismæta det mennelegt serbygde i andre. Men dette er raatt.

Tyskland lèt nationalitetstanken liggja no mesto, det gaar attum alt det nationarne har reist og skapt i Europa, gaar heilt attende til mid- alderen, til tanken um væpna magt-tevling millom rasarne. Det er gamle Hohenzollardraumar um verdsherredømet, som driv inn paa denne vegen. Og morgonsynet av eit politisk Stor-Germania har merkeleg evna til aa festa tenarar, fyregangarar, roparar i Tyskland.

Men no var det fridomshug og røynsla, og sann sjølvkjensla som i si tid løyste nation-alitetstanken fram. Dei politiske rasebandi og stridsbandi brast av seg sjølv den gongen.

Og me veit at nationarne er det som har gjort noko. Men no vil tysken byggja eit politisk german-rike – eit magtrike. So her maa ein ottast. Skal det vera magt, maa det vera einskap; men skal det vera einskap, maa det mest servaksne toppast og kvistast. Det vert tvang, tap – sume stader draap. Men daa vert dette nye rike berre eit tyran-rike til skade og til fall.

Nei, men medvite samling til ein stor kulturheim for alle germanar-folk, det maatte ha livet og voksteren for seg. Eit fritt samnøyte og gaaveskifte millom nærskyldte tjod, det vart styrke. Rasen kunde liksom kappast i aakerbruk innerter sjælevidderne sine. Det torde vera moge korn aa høysta inn for all mannaætti av det – kunde vonast.

9.

Kann det tyske sambandsrike veksa til noko heilt – indre og ytre? Ja, det har vore spurs-maalet alt sidan 71. For det er ikkje nok, at riket staar tettpakka naar det gjeld det politiske og militære, og held som ein rygg mot skuvet utanifraa. Det skal samvokster til. Riket maa veksa inn i social og folkeleg heilskap, og det maa veksa den fine vokster til moralsk heilskap. Fyrr enn det hender kann ikkje tyske-riket hitta alt av skatt og eign som ligg i det tagalle djup, det kann ikkje fyrr handfanga fleire krefter enn dei som sym nær-mast yverflata. Det er ikkje nok for riket aa setja eit høgt maal for tanke og vilje – endaa um det lærer landslyden aa tenkja og vilja dette maalet. Det maa banka eit hjarta i helsug ro, og det maa liva ei harmonisk sjæl skal riket senda ut eit tjod millom folki.

Og nett dette heng som ei kjensla yver alt tysk arbeid. Folket vil vinna det dei ikkje har. Difor er her slik ei samling, ei sveising, ei onning til aa naa heilskapen og styrken. Difor gaar her eit politisk drag gjennom alt og alle. Og ingen neve kviler, men kvar-mann er eldfengt. Det er ein draatt so hard, at jamvel den stille vitskap tek part, sokeskrivingi gaar heilt i tysk riksaand. Og sterke evner i diktheimen tolkar det nye Tyskland med umtanke og einingstanke, so det tyder paa noko meir. Romanarne til Gustav Frenssen t.d. lyfter høgmaal for riket, teiknar paa dragande maate utsyni som opnar seg i det nytyske tilværet, og syner oss djupet i tysken, no med han røter seg i det store fedralandet. Og ikkje mindre paa si vis Clara Vibieg; ho legg samlingi av Tyskland til grunn i nokre av bøkene sine. Ein maa tru det er magt og lærdom for ein tyskar, naar han les um striden millom Rhinlandi og Prøyssen – kann sjaa det endar med fagert giftarmaal, so milda og varmen gaar i hop med det "sweren, strengen Preuszenblut" til lovnadsrik framtid.

Du maa sanna det er onn og arbeid og samlingsvilje yver Tyskland. Du ser at det er eit veldig gangverk som set straumen iveg, tekniken bjuglar ikkje, og traadarne er greide. Ny-tysk vilje er her, maalet er klaart som alltid, auga er ope for Amerikasamheldet der vest. Dinæst har Tyskland no i yver firti aar vandra med Prøyssen, og har fenge svip av føraren. Men tysken er byrg av sitt nye huglag, held det for det største samlingsmerke han har. Snart godkjenner han ikkje andre nationale eigenskapar, enn dei sterke prøyssiske.

Og no ser han nok attende paa sigrar og velgang sumtid. Han trur paa eigen styrke og takkar seg sjølv for skjenk. Han veit at det er prøyssaraanden i honom, som har vunne magt i verdi.

10.

Men kva gagna det aa vinna den heile jord, um uheppa skulde vera at ein tapte si sjæl!

Minnest eg Tyskland og let augo att, so ser eg landet so vel. Der skyl havet inn paa strenderne i nord og vest. Der ris landet tryggelegt og tungt, og vandrar rolegt søretter. Men so gaar det til høgd, og til velde og fjell; og her stig soli avlig aa kjenna. No fær det tunge landet varme hugskòt, braae blink og ynde og draum og druvor. Men ogso pryda av matfør jord, og store godtrugne humlehagar. Men ogso heilage domkyrkjespir, som ris upp av det fredsæle.

Landet har lagt seg moderlegt til under ein vid, høg himmel. Det har kasteduk yver herdi, det skollar i raudt, svart og kvitt. Paa den blanke brjostspongi er det grave eit ørnebilæte, yver knei ligg eit krosshjalta germanarsverd. Og søneflokken staar kringum. Kleist stirer hugsprenge framfor seg. Schopenhauer halvt syng, halvt talar sin tanke um livsens natt, Hebbel dreg duken ifraa og syner oss korleis lagnaden kann rista runorne; men Schiller staar der med sitt opne yverfløde, Kant med si tru, Fichte med sin pligt, Heine drikk sol og taarar, Goethe naar guddomsro, - og attmed honom staar Wagner, han er liksom det underlege morgonbrus i Odins tun-tre, som slegti grunar yver.-

Men so kjem dagen innpaa deg med ljod og ljøs, og synet av Tyskland er eit anna straks. Jarnvegjerne ryn, fabrikarne sotar, vaapni smell paa ekserplassarne, og det er pengeadel, krigsadel, Bismarck kor ein vender. – Nei, med attlate auga ser du berre det Tyskland som var, og møter du berre den tyske sjæl som no vert halde for gamall. Det tyske rike har svelta sjæli, med det har ale riksaanden og prøyssarviljen. Med teknisk kunst har det stengt att draumedypti i folkehugen, og soleis kunde ikkje tysk sjæl finna strøymande vatn, men maatte talmast. Men verdi har tysken vunne, maskinor og store byar har han vunne, skip i alle verdsens hamnar, varor paa alle verdsens torg.

Wir wollen – les du paa riksdagshuset i Berlin; tysken har sett seg eit ordtak der, og dette er dei tvo fyrste ordi. Og det er sant som det er sagt, det tyske rike veit at det vil, og veit kva det vil. Fraa 71 og til no har det ikkje vingla ein einaste mole. Det har havt framstig ustansleg, og vinnelysti jamt; men framgangen har vore viljeverk meir enn sjølvdriven vokster.

Og her er det daa med at den tyske styrken har sin brest. Odlingi har villast fraa honom, og han har sett upptemjingi i staden; men det siste kann ikkje vega likt med det fyrste, tysken er nøydd til aa staa med tap til siste slutt. Trass all sveising og samling.

Utsyn

1.

Det ligg traad i det tyske folket; det er ein arv fraa dei gamle germantider daa slegti vandra. Det staar som ei uro under tysk viljestyrke, det er ein utlengt som tidt driv inn i det ugrensa. Tysk tenkjing har alle tider lett fare paa vidfjellet; og tysk dikting gjev òg so

merkeleg storhendt. Er det verksdrift og handel det gjeld, daa skal det skuvast upp i risehøg; er det politikk, so er det draum um herredøme og fyremuner som ingen slutnad er paa. For tysken vil ha, at det store maa gøyma toppen i skyerne, so han ikkje ser alt. Han maa ha noko for sin tanke og si traa.

Det ligg ogso ein soldraum i det tyske folket; det er draget mot sør. Du finn det i gamall tid, og du finn det no; det har lege i blodet; du møter det hjaa Goethe dengong, og du møter det hjaa Hauptmann no so seint som i hans siste bok (1914). Det er eit drag som det tyske har mot det bjarte og harmoniske i gresk aand – og ikkje minst lengt mot det blaa og varme yver Midhavet. Medan tysken dyrkar vitet, og ærar viljen og dugleiken i seg – so samstundes kjenner han paa seg, at han er ikkje fullforma og ferdig. Det berst fyre at det sermennelege i honom har krav, som han forlite ansar. Det er noko han gaar glipp av – ei liti aln lagt til sin indre vokster. Ha kjenner det nok, men han har ikkje tid aa hefta seg, verdi ligg framfyre med tusen foretningskrav, det er tusen muner aa vinna – og England og Frankrik er til. Nei daa steinar han heller sine linne draumar, og gjer seg hard. Paa den maaten døyver tysken tvidraget i seg – no etter merkeaaret i 71.

Det er eit ovstort tap for verdi og honom sjølv. Skal tysken atter kunna reisa det minnestore og varande, slik som det ligg i hans traa, daa maa han ikkje forherda seg i havansykja og vaapnpolitik. Han maa gjera eit attervende. Han maa løysa sin beste arv, og koma med styrke til folki. Ikkje med vaapnmagt, men med kulturmagt.

Elles – den store rasetanken hans er veldig. Pangerman-tanken gjev utsyner so store, at ein staar still og berre ser. Og slik som tysk krigsaand har forma honom til ein magtstrid millom rasarne um herreveldet paa jordi, so er det eit dramatisk spenn i det utan like mest. Men du kann heller ikkje dylja, at naar du minnest det er notids naturvitskap som ligg under – denne materialistiske lov at magt er rett, so skaaldar det ideale av so altfor mykje. Maalet for denne veldige rasestrid er ikkje stort, som det rans for deg, ikkje nytt og guddomlegt. Maalet for rasekampen er berre – magt! Daadskraftig egoisma!

So gaaverikt og sterkt som det tyske folk er, det vøre verd aa naa fram til det største utsyn eit tjod kann gripa. Eit klaarare og vidare utsyn enn rasetanken lovar, og som kann gjeva rasetanken meining. Eit velde og ei kjensla som vil forma tysk karakter fagrare enn krigssyner og kalde tankestyttor. Eg meiner Kristi veldige rikstanke, den store verdsenstanken, brodertanken. Han krev ikkje mindre daadshug, ikkje mindre evna til aa lyda og til aa styra, enn det politiske magtrike. Og med eitt slag kann han føra den tyske uro og traa under det høgste kvelv, som mannaætti har reist.

For medan rasetanken rullar fram som ei dulsam havsbylgja, og sopar den einskilde med i suget, so set Kristtanken den einskilde paa frimanns stol. Han held den eine likso stor som ein rase paa millionar, og set den einskilde paa same vilkaar i striden millom vondt og godt, som rasen eller tjodet. Dessutan kræv Kristi rikstanke den einskilde til ansvar – i ein viss mun – for alle. Naar det tyske folk tek si rasekjensla fram paa denne sybnsnshøg, daa ser det straks, at det vert ikkje megtigt i lengdi med jarn og blod. Det skal uvanleg mykje meir til. Det skal storo mykje meir til aa faa magt, klaaring og forklaaring for ein stor nation.

2.

Tyskland staar no i krig med halve Europa. Alt me veit med vissa fraa krigsvollarne er, at tysk kraft har synt seg hardare og djervare enn nokon gong. Me ser at tysken i dag kjenner som alltid fyrr eit heilag kall til aa gaa i krig. Det er atter ei løynfull tru paa at blod helgar Tyskland og nører germanaraanden. So den einskilde kjenner, at dauden paa slagmarki er pligt og fest og verdfullt offer samstundes.

Tyskland har no ein av dei domsdagar, som soldatkongarne i ætti Hohenzöllern rekna med maatte koma – og som dei ynskte maatte koma – og som dei har uppseda prøyssaren, sidan tysken til aa møte paa sterkaste maaten. Vegen kann tykkjast lang fraa markgrei-varne i gamle Brandenburg og til keisaren i det nye Tyskland, men leidi er opi og synleg. Hugan og haatten, eigenskapar og synsmaatar, midlar og maal har vandra vegen og naatt fram. Og det ser alle lett: Dei blanke sverd, som vart saadde som fræ i Brandenburg-Prøyssen – dei har grott til magtglade kanonor i Prøyssen-Tyskland.

Det ligg ein soldraum i det tyske folket

Olav Sletto: Um Tyskland 1914

Bli med til Tyskland!

Olav Sletto var ferdig med lærarskolen og med eitt år som lærar i Vats. Hausten 1908 drog han til Kristiania. I eit brev til læraren og velgjeraren i Hol, klokkar S. Reinton, skreiv han oppglødd om livet i hovudstaden. Bibliotek og førelesingssalar stod opne. Han vart kjent med mange kunstnarar og andre "gjæve folk". På teateret fekk han sleppe inn gratis. Men han ville lenger. Neste mål var folkehøgskolen i Askov i Danmark. Der hadde mange kjende nordmenn gått før. Opphaldet i folkehøgskolens heimland var del av ein plan for å bli lærar på Olav Langelands folkehøgskole på Fiskum. Så reiste han til Askov i slutten av oktober.

Opphaldet i Askov vart kortvarig. Han vart beint fram vist bort frå skolen. "Grunden var hans forhold til de unge piger, som han rent ud sagt hypnotiserede og kyssede". Så flytta Olav Sletto på hybel i København og brukte dagane på det kongelege bibliotek. Der dukka Sven Moren opp.

"Bli med til Tyskland", sa Moren.

"Hev ikkje peng", sa Sletto.

"Eg hev peng", sa Moren. "So kan du betala att til hausten".

No reiser eg i Guds namn

Olav Sletto skunda seg og skreiv brev til klokkaeren: "I morgon reiser eg til Tyskland – Hamburg, Berlin, Leipzig, Dresden, Nyrenberg. Eg skal no på tyskland-ferdi byrja reinskrivingi på mi nye bok. Studera alle typiske stader i Tyskland – halda dagbok. Gjera ei rett studieferd, sjå kunst og alle museum. Sjå middelalderen i byggverk. Sjå renecancen i kyrkjer og andre bygningar. Sjå folkeliv og natur som eg fyrr aldri hev sett. Og so – studera tysk".

"No reiser eg i Guds namn".

14. februar 1909 tok dei i veg. Olav Sletto var 23 år gammal. Han skulle "høyra og læra um livet. Sjå livet, læra det personleg å kjenna". Olav Sletto var ikkje den første unge mann som tok ut på ei slik europeisk "dannelsesreise". Men til forskjell frå dei fleste ville Sletto studere og analysere, og etterpå skulle han skrive bok.

I vår tid fløymer kloden over av unge studentar med ryggsekk og digitalt kamera. Det blir få lesverdige bøker av slikt, og endå færre bøker som har interesse etter hundre år. Det tok fem år før boka var klar: "Um Tyskland. Eit lite utsyn" kom ut på Ringen forlag i 1914.

Kva finn vi der?

Berlin – stort og hardt og sjælelegt framandt

I Berlin gjekk Sletto opp i rådhusårnet. Det han såg, var grått som stein. Det han hørde, var som dur av ei kvern. Og han kjende lukter han ikkje likte. Bygningane stod med daude vindaugo, utan venleik. Materialismen gjennomsyra lag for lag. Berlin var byen som støytt frå seg sine finaste ånder, som las Schillers dikt med spott og lått. Berlinarånda var ei ånd av eit framandt slag. Det meinte dikteren frå Sletto å vite.

Det var berlinarånda som nå tok førarskapen i Tyskland. Berlins stormaktsdraumar og Berlins glød for stordrift og verdshandel heldt på og omforma tysk karakter. For resten av riket tok etter. Kvar vil vegen om Berlin føre det tyske folket? Kva kan ein sjå, alt nå?

Preussen lyfter ørnemerket yver Tyskland

Berlinarånda hadde røtene sine i Preussen. Det var prøyssaren som løfta ørnemerket over Tyskland. For prøyssaren er som ørnen, stiv i karakteren og trassig i viljen. Han har sans for ytre dåd og er vellaga til å vere krigar. Han har vakse opp under kommando-ånd, han har lært å stå i rekke under fanen. Våpenmakta er heilag for han. Lydnad er hans høgaste ideal. Markgrevane av huset Hohensollern vart først kurfyrstar, så kongar og til slutt keisarar over eit samla Tyskland, hjelppte fram av jernkanslaren Bismarck. Jarn og blod var hans svar på dei store spørsmåla i tida.

Om andre vingla, Preussen vingla aldri! "Det flutte landegrensar og øvde politikk, skula seg upp til å verta leidar i eit megtigt Tyskland". Det gamle Tyskland var sett saman av fleire folk: Svabrarar, frankarar, saksarar og fleire. Men Preussen var nå Tysklands stav og støtte og læremeister. Jau, folket valde ein riksdag med 397 mann og eit sambandsråd med 58. Men øvst stod keisaren, som var konge av Preussen. Han kunne åleine gjere avtalar og binde sitt rike. Han var øvste krigsherre og kunne opne krig når han ville. Keisarkrona låg arveleg på hans hovud, for kongen i Preussen var keisar i det tyske riket.

Det tyske riket fremst av alt

Med Preussen i førarsetet skulle riket byggast: Felles post og telegraf, felles bank og felles myntfot innafor nye tollgrenser, fleire jarnvegar, felles rettsskipnad og felles hærstell, nytt skulestell og nye universitet. Dugande og praktisk arbeidde riket seg opp jamsides England i arbeid, handel og skipsferd. Den prøyssiske svolt etter større jordvidd breidde seg til resten av riket. Landet var ikkje lenger stort nok til alle.

I skolen las ungane om tyske militære sigrar, og så snart dei voks til, såg dei at alt som hadde med hæren å gjere, var finare og høgare skatta enn alt anna, dei såg at offiserane var ein kaste med særrettar og særang. Resten av folket vart eit folk av soldatar, der kom-

mandoord og tenestereglar var lov. Soldaten lydte kommando og stunda etter krig. Når tenesteåra var over, tykte han ennå at trommeskrål og våpenklirr var likaste musikk til dagens strev.

Krig er heilag naturlov

Nå har vitskapen kome prøyssarfolket til hjelp. Vitskapsmenn viser med prov at siger i kamp er merket på makt, og at makt er rett. Livet er eit dødskvad over dei veike, men ein sigersong for dei sterke og kalde. Vil du leve, må du slåss!

Dette var emnet for fleire tital store bokverk som nå var folkelesnad i Preussar-riket. Tyskland måtte få sin rettkomne plass i verda, det måtte skapast eit Stor-Tyskland. Krigen ville komme som ein gudsdømme over folka, og germanarrasen var kalla til førarskap mellom folka. Fremst i krigarfolket stod offiserstanden. Dei retta si makt ikkje berre mot ytre fiendar, men var òg eit disiplinmiddel mot eigne innbyggjarar i fredstid. Dei kravde vørnad for uniforma. Tyskaren vart oppseda til blindt å ære styringsmakt. Han sakna den frie hugen som ein fann lengre vest og nord i Europa.

Drifti nedanfrå

Blandinga av makttrøng og trælehug i det tyske folket, er sjølv djupdraget i den tyske folkestraumen. Men det finst småstraumar og evjer og motdrag som er lette nok å sjå. Katolsk og luthersk kristendom er eit slikt motdrag. Og i tusental småheimar i landet ligg det ein draum og eit krav om betre kår og voksterrett. Trykket frå makta der oppe, møter såleis ei drift som går nedanfrå og oppetter.

Den gamle delinga i tre stand, adel borgar og bonde, blir nå utfordra av eit fjerde, fabrikkarbeidarane. Og ut frå desse blir det skapt ein ny base for makt: Sosialdemokratiet. Ved valet i 1912 oppnådde dei 110 plassar i riksdagen. Men når sosialistane nå har fått smaken på makt, då syner det seg at den tyske sosialismen er av same slaget som den gamle, sure safta i samfunnsskroppen. Dei tyske sosialistane hatar berre dei ytre utslag av pengevelde og militærmakt, men ikkje sjela innafor. Dei dyrkar sjølv materialisme og maktmoral. Dei har godkjent mordlovene og tilber våpenånda i liv og i lære.

So her må ein ottast

Nasjonaliteten er folkets sjel. Å krenkje nasjonaliteten, er å drepe det som tida har ale og Gud har fødd. Men Tyskland har nå ureina nasjonalitetstanken og gjort han til ein germansk rasetanke og vil på det grunnlag bygge eit germansk maktrike. "So her må ein ottast". Her må ein vente tvang og tap og drap. Det nye riket vil bli eit tyrannrike til skade og til fall.

”Det er onn og arbeid og samlingsvilje over Tyskland. Og tysken er byrg av sitt huglag. Han trur på eigen styrke og takkar seg sjølv for skjenk. Men kva gagnar det å vinne den heile jord, om uheppa skulle vere at ein tapte si sjel!”

Våpni smell på ekserserplassane

Når diktaren frå Sletto tenkjer på Tyskland, vil han helst late att augo. Då ser han det veldige landet som har lagt seg moderleg til under ein vid og høg himmel. Bølgjene skyl inn over stranda. Han ser grøne sletter og godtrugne humlehagar, han ser heilage domkyrkjespir som stig opp av det fredsæle. Det er det gamle Tyskland han ser då. Med opne augo blir synet eit anna. ”Jarnvegane ryn, fabrikkane sotar, våpni smell på ekserserplassane, og det er pengeadel, krigsadel, Bismarck kor ein vender”.

”Wir wollen” står det på riksdagshuset. For den tyske framgangen er eit viljesverk meir enn ein sjølvdriven vokster. Her har den tyske styrken sin brest: ”Odlingi har villast frå honom, og han har sett upptemjingi i staden. Tysken er nøydd til å stå med tap til siste slutt”.

Det vert ikkje megtigt i lengdi med jarn og blod

Siste bolken i boka Um Tyskland har fått overskrifta ”Utsyn”. Kan hende er det utsynet frå Sletto, eller endå frå Kambenuten, der Olav Sletto mang ein gong hadde sett Holsbygda ligge nedom seg med åkrar og gjerde, og med stiar og tråkk mellom tuna. Nå såg han heile Tyskland slik. Og nå ligg Tyskland i krig med Europa.

Ville Tyskland få oppfylt sin soldraum? Ja, tysk våpenmakt synte seg hardare og djervare enn nokon gong. Men draumen kan ikkje fyllast med forherda havesykje og maktpolitikk, ikkje med våpenmakt, men med kulturmakt. ”Det vert ikkje megtigt i lengda med jarn og blod. Det skal storo mykje meir til å få magt, klåring og forklåring for ein stor nation”.

To utsyn mot tysk historie

Når vi i dag les tysk historie, les vi med bakgrunn i kunnskapen om to verdskrigar, og mest med bakgrunn i den siste der vi var med. Men det er ikkje sikkert at vårt utsiktpunkt gir vidare utsyn og djupare innsikt enn utsynet til diktaren frå Kambenuten, han som skreiv hundre år før vår tid. I vår barnelærdom finn vi røtene til den andre verdskrigen i Hitlers maktovertaking i 1933. Eller vi tek endå eit steg og ser etter forklaringa i eit urettvist krigsoppgjer i Versailles i 1919. Men når vi les Olav Slettos skrift ”Um Tyskland”, forstår vi at vi treng endå større avstand og endå vidare utsyn for å sjå.

Vel er ”Um Tyskland” eit hundre år gammalt tidsbilde, skrive av ein forfattar som var son av si tid. Som forfattar var han rett nok ein mann utanom si tid i emneval og form.

Han hadde vald side. Året før hadde han gitt ut det religiøst-filosofiske skriftet "Tenaren". Tenaren er Jesus, som gjennom vilje til fornedring blir ein tenar for Gud, i motsetning til Satans maktvilje. Vi finn att det same bildet i skriftet om Tyskland. Kristi brodertanke krev ikkje mindre dådshug enn rasekampen, som ikkje har anna mål enn makt. "Krist-tanken set den einskilde på frimanns stol. Han held den eine likso stor som ein rase på millionar". For Olav Sletto var samfunnsskampen ein åndskamp.

Øksetid og fabrikkalder

Olav Sletto likte ikkje det han såg i Berlin. Både synsinntrykk, lukter og lyd baud han mot. For det er ein idealist og antimaterialist som skriv. I det slo han lag med andre i si tid som protesterte mot industrireising og byvokster, mot storbyens umoral og mot ein vek-sande arbeidarklasse. "Øksetid og fabrikkalder" kalla han det han såg i Berlin. Han heldt seg også unna darwinismen som leverte "vitskaplege" argument for maktpolitikken.

Mange av høgrerørslene i mellomkrigstida henta styrke frå den same protesten som Olav Sletto. Og saman med dei stiller Sletto opp til forsvar for det gamle samfunnet. Men Sletto såg lengre enn dei hine, trass i sin unge alder. Han såg at blandinga av fabrikkalder, kræmmarånd, raseteori og jerndisiplin gjorde Tyskland til ein fare, ikkje berre for freden mellom nasjonane, men òg for innbyggjarane sjølv. Olav Sletto slutta aldri å tru at ånds-makt skulle få trolla til å sprekke. Han lét seg aldri lokke til politisk aktivisme. Han tok i staden steget over i eit pasifistisk grunnsyn, det som prøyssarånda forakta og gjorde til ei dødssynd.

Tysken er nøydd til å stå med tap

Vi kan nok synast at Olav Sletto går vidt i si skilding av prøyssarånd. Kanskje tenkjer vi at dikteren sjølv resonnerer ut frå rasesjablongar og gjer "det tyske" til ein karikatur. Vi kjenner att karikaturen frå historietimane om Det tredje riket og Den andre verdskrigen. Vi ønskjer død over karikaturen, og vi vik attende for å sjå etter slike teikn i det Tyskland vi kjenner i dag.

Men vi kan ikkje la vere å undrast. Vi les vår historie med kunnskap om det som har hendt. Olav Sletto synest å skrive med kunnskap om det som skulle komme.

"Tysken er nøydd til å stå med tap til siste slutt. Trass i sveising og samling".

Dette årsheftet er utgjeve med støtte frå

Telefon: 32 08 70 21 - Telefaks: 32 08 70 21
www.hol-sparebank.no
firmapost@hol-sparebank.no

Olav Sletto-selskapet takkar og Hol Sparebank for det rause tilskotet
til jubileumsfeiringa vår i 2011!